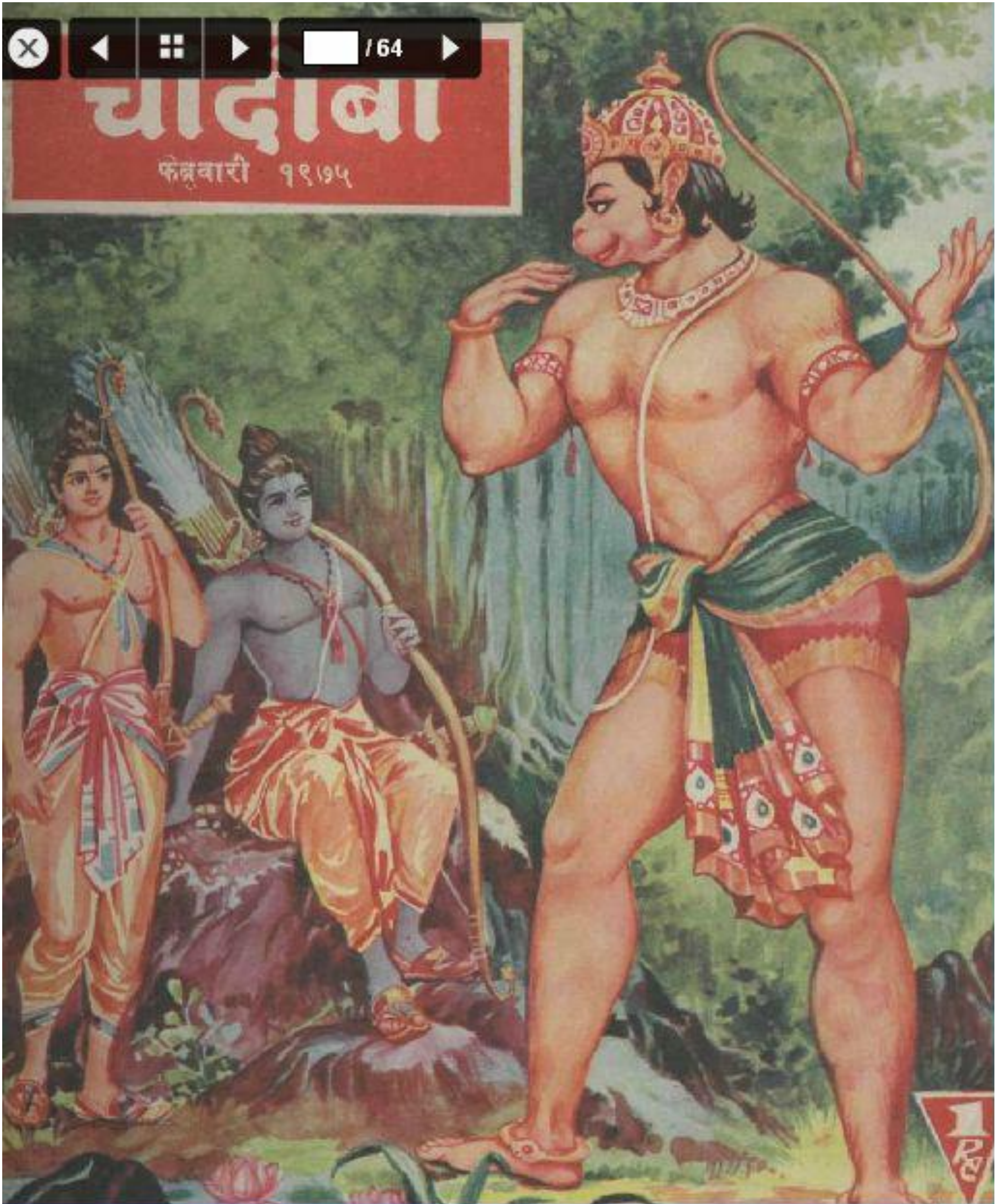

फ़रवरी १९७५

मित्रभेद

[१८]

दमनक विचार करू लागला, 'म्हणजे या संजीवकाच्या अंगात बरीच शक्ती आहे. याची शिंग बळकट आहेत. हा माझ्या धन्याला युद्धात ठार देखील करू शकेल. तेव्हां याचे मन युद्धापासून दूर राहील अशी युक्ती काढली पाहिजे ? तो संजीवकाला म्हणाला–"मित्रा! आपल्या शत्रूच्या बलाबलाची कल्पना करून घेतल्याशिवाय पाऊल पुढे टाकणे धोक्याचे आहे. तुझ्यासारख्या बैलाला पिंगळका सारख्या सिंहाशी युद्ध करून त्यात यश मिळविणे शक्य आहे का ? त्यासाठी शक्तिशाली अशा आणखी कोणाच्या मदतींची गरज आहे. मागे एका टिटवीला अशाच तऱ्हेने नाही का समुद्र पार करता आला होता ?"

"काय रे गोष्ट आहे ती, एकू दे तरी !" संजीवकाने दमनकाला विचारले.

दमनक गोष्ट सांगू लागला :

समुद्राला जिंकणारी टिटवी

एका महासागराच्या किनाऱ्यानजीक एक टिटवीचे जोडपे रहात होते. मादीला अंडी घालण्याची वेळ जवळ येत असल्याचे वाटल्यावर तिने आपल्या नवऱ्याला चांगलीशी जागा शोधण्यास सांगितले.

तिला तिचा नर म्हणाला–"समुद्राच्या किनाऱ्यावरच अंडी घाल. ही अनादि कालापासून आलेली जागा आहे !"

"नको, नको रे! समुद्राच्या लाटा किनाऱ्यावर उसळून येतील आणि माझी अंडी वाहून जातील." मादी म्हणाली.

"अग वेडे समुद्र असा अत्याचार करण्याचे साहस कधी करील का? त्याला माझ्या शक्तीची पुरी कल्पना आहे. लक्षावधी मासे व मगरी त्याच्या पोटात सुखाने रहात असतां समुद्र असला वेडेपणा कां करील?" नर म्हणाला.

परंतु मादी त्याला म्हणाली–"असल्या गप्पा माझ्यासमोर? तुझ्या अंगात किती पराक्रम आहे त्याची कल्पना मला नाही का? बडबड करूनच नाही का त्या कांसवाचा जीव गेला."

"कोणती बरे ती गोष्ट?" नराने विचारले.

मादीने कांसवाची गोष्ट सांगितली.

एका तळ्यात कंबुग्रीव नांवाचे एक कांसव रहात असे. संकट व विकट नावाच्या दोन बगळ्यांशी त्याची मैत्री होती. काही काळ पाऊस पडला नाही व तलावातले पाणी आटू लागले. तेव्हां बगळ्यांनी दुसऱ्या एका तलावाच्या काठी जायचे ठरविले. त्यांनी ती गोष्ट कांसवाला सांगितली.

ते म्हणाले–"मित्र हो! मीच तुमच्या पेक्षा जास्त वेळ तलावात राहतो. पाण्याच्या अभावी मला जगणेच अशक्य होईल. मला देखील इकडून तिकडे घेऊन जा."

"बाबा रे, तुला उडता येत नाही, मग काय करणार? तुझ्या नशिबी लिहिले असेल तेच होणार!" बगळे म्हणाले.

"मित्र हो! संकट येऊन कोसळले की निराश होऊन कसे चालेल? साहसी शूरांनाच कोणता तरी मार्ग काढता येतो. विवेकवानांनी व शाहाण्यांनी स्वत:चा जीव वांचविण्यासाठी प्रयत्न करायला हवा, असे मनुस्मृतीचे म्हणणे आहे!" कांसव म्हणाले. तिघांनी बराच वेळ विचार केल्यावर कांसवालाच एक युक्ती सुचली. एक काठी आणून त्याने त्या काठीची दोन टोके चोचीने धरायला बगळ्यांना सांगितले आणि स्वत: काठी तोंडाने घट्ट धरून बगळ्यांना उडायला सांगितले.

परंतु बगळ्यांनी कांसवाला बजावून सांगितले की बाबा रे, हा उपाय किती चांगला असला तरी त्यात तुझ्याच जिवाला

शेवटच्या मलपृष्ठावरील चित्र

धोका आहे. तू चुकून तोंड उघडलेस तर खाली जमिनीवर आदळून मरशील. परंतु कांसवाने वाटेत तोंड न उघडण्याची शपथ घेतल्यावर दोन्ही बगळ्यांनी काठीची दोन्ही टोके चोचीत धरली. नंतर कासव चुकून खाली पडले तरी त्याला फार लागू नये असा विचार करून दोघे बगळे बेताच्या उंचीवरून उडू लागले.

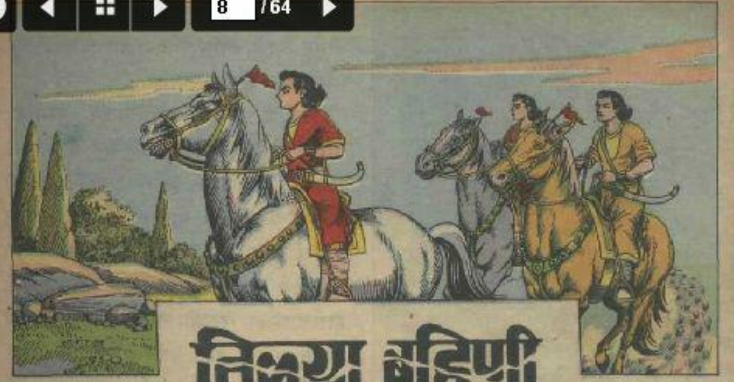
बगळे एका गावावरून उडत जात असतां गांवकऱ्यांनी त्यांना व कांसवला पाहिले आणि हंसू लागले. कांसवाला राग आला. त्याने "या लोकांना काही अक्कल आहे का?" असे म्हणण्यासाठी तोंड उघडतांच जमिनीवर आदळले. गावकऱ्यांनी त्याला ठार करून मेजवानी उडविली.

मादी कांसवाची गोष्ट सांगून पुढे म्हणाली–"जंगलात एका डबक्यात अनागत विधाता, प्रत्युत्पन्नमती आणि यद्भविष्यती नांवाचे तीन मासे रहात असत. त्यांचे परस्परांवर फार प्रेम होते. एकदां काही कोळी आपली जाळी घेऊन त्या तळ्याच्या [illegible] उद्यां येऊन ते धरले पाहिजेत? ते अनागत विधानाने ऐकले. तो घाबरून गेला व मित्रांना बोलावून म्हणाला–'आपण एकाद्या दुसऱ्या डबक्यात गेले पाहिजे.'

ते ऐकून प्रत्युत्पन्नमती म्हणाला–'पुढे केव्हां तरी येणाऱ्या संकटासाठी आतांपासून काळजी करण्यात काय अर्थ आहे? मी येथे वर्षानुवर्षे सुखाने रहात आलो आहे. कित्येक संकटांतून स्वत:चा जीव वांचविला. ते काही बहुतेक येणार नाहीत. आले तरी मी युक्ती काढून स्वत:ला वांचवीन.' यद्भविष्यती देखील म्हणाला–"मलादेखील येथून जावेसे वाटत नाही. आणखी कोठेही मासे मिळाले नाहीत, तर ना ते कोळी या कोपऱ्यातल्या डबक्याकडे वळणार? तसेच आपल्या नशिबी लिहिले असेल तर त्यातून कधी सुटका मिळेल का?"

ते ऐकून अनागत विधाता दुसऱ्या डबक्यात निघून गेला.

तिळ्या बहिणी

[६]

[तिळ्या बहिणींना घारी उचलून घेऊन गेल्यानंतर त्यांना शोधून घेऊन येणाऱ्याला आपले राज्य देईन अशी राजाने दवंडी पिटविली. ती ऐकून भद्रपुरीचे निवासी तिळे भाऊ, उदयन, निशीथ व संध्याकुमार राजाकडे येऊन त्याला भेटले आणि त्याने दिलेल्या घोड्यांवर बसून तिळ्या बहिणींच्या शोधार्थ निघाले. पुढे–]

पांढऱ्या घोड्यावर उदयन पुढे पुढे निघाला. दिवस असल्या कारणाने उदयनला चांगले दिसत होते. परंतु निशीथ व संध्याकुमाराची स्थिती काय बरं झाली असेल? त्यांनी काय केले असेल? कारण डोळे असूनही त्यांना दिवसां मुळीच दिसत नव्हते. म्हणजे दिवसां ते आंधळ्यासारखेच होते. म्हणून वाट माहीत नसूनही पुढे पुढे उदयन घोड्यावरून चालत असल्यामुळे घोड्याच्या टापांच्या आवाजाच्या अनुरोधाने ते चालत होते.

हळूहळू सूर्य पश्चिमेला वळला आणि सायंकाळ होण्याची वेळ आली. तेव्हां उदयन म्हणाला–"माझे काम संपुष्टात आल्यासारखं आहे. संध्या! आतां तूच वाट दाखवीत पुढे चल. आम्ही दोघे तुझ्या मागून येतो." त्याप्रमाणे पुढे संध्याकुमार चालू लागला. त्याच्या पाठीमागून प्रथम

निशीथ व अगदी शेवटी उदयन दोघे चालू लागले.

काही वेळाने गडद अंधकार पडला. तोंपर्यंत ते एका दाट अरण्यात येऊन पोचले होते. रात्र झाल्यामुळे उदयन व संध्याकुमार दोघे निकामे झाले. आतां खरोखरी ते सर्वच जण दमले होते व त्यांना विश्रांतीची गरज होती. परंतु त्या दाट अरण्यात विश्रांती घ्यायला जागा कोठून मिळणार? म्हणून निशीथने आपल्या दोघां भावांना एका झाडावर बसवून ठेवले व म्हणाला–"तुम्ही येथे थांबा थोडा वेळ, मी जाऊन रात्री कोठे अंग टाकायला जागा आहे का, पाहून येतो." असे सांगून त्याने

बांधून ठेवले आणि स्वतः आपल्या काळ्या घोड्यावर बसून निघाला.

निशीथ बराच दूर चालून गेल्यावर त्याला एका जागी एक जुनाट पडके घर दिसले. दाराजवळ जाऊन त्याने दाराची कडी एक दोनदां वाजवून पाहिली, परंतु आतून उत्तर आले नाही. त्याने खिडकीतून डोकावून आत पाहिले, परंतु आत कसली हालचाल ही दिसली नाही. म्हणून त्याने साहस करून दार उघडले व आंत गेला. जिकडे पहावे तिकडे त्याला घरात रेशांचे ढीग दिसले. त्याला थोडे आश्चर्यच वाटले. त्या शिवाय घरात विचित्र असे काहीच दिसले नाही. घराचा मालक कोण बरे असावा, पहात तो काही वेळ थांबला.

बराच वेळ वाट पाहल्यावर ही कोणी न आलेला पाहून त्याला वाटले की हे पडके घर आहे व कोणी येथे रहात नसावा. रात्र काढायला ही जागा बरी आहे, असे वाटून तो घोड्यावर उदयन व निशीथला बसवून आला होता त्या झाडाकडे निघाला.

निशीथ झाडावर आपल्या दोघां भावांना बसवून निघून गेल्यानंतर थोड्याच वेळाने त्या झाडाखाली कोणीतरी चालल्याची हालल्याची चाहूल झाली. जंगलच ते,

जनावर, असा विचार करून दोघे थोडे चिंतित झाले. कारण निशीथ एकटा गेला होता. तो कोठे जातो? काय करतो कोणास ठाऊक? या काळजीत दोघे त्याची बराच वेळ वाट पाहात राहले.

उदयनने तशा मनस्थितीत आपल्या कंबरेला हात लावून पाहिले आणि संध्याकुमाराला सांगू लागला–"संध्या! काहीतरी कंबरेला रेशांसारखे लागते आहे रे! काय बरे असेल...हे...?"

उदयनचे ते वाक्य पुरे होण्यापूर्वीच संध्याकुमार म्हणाला–"होय रे! माझ्या कंबरेलासुद्धा तसेच काहीतरी लागते आहे. विळखा पडू लागल्यासारखा वाटतो आहे. तू म्हणालास तसेच रेशांचे किंवा सुंभासारखे काहीतरी आहे. काय असेल बरं?"

दोघे असे परस्परांशी बोलत असतां त्यांच्या कंबरेला घट्ट विळखा बसला व दोरखंडाने बांधले गेल्यासारखे त्यांना आढळले. त्यांनी दोन्ही हातांनी आजूबाजूला चाचपून पाहिले, पण कोणी मनुष्य जवळ असल्याचे दिसेना.

"अरे, मोठमोठ्यांना मी कधी दृष्टीस पडलो नाही, तुमच्या दृष्टीस पडणार होय?" असे कोणीतरी म्हटले.

तो आवाज ऐकल्यावर त्यांना कोणीतरी भूत किंवा पिशाच्च दोरीने बांधीत असेल असे दोघांना वाटले. परंतु काय करावे, दोघांना सुचेना. "ऐन वेळी निशीथ येथे नाही तर तुझा समाचार घेतला असता. अजून काही बिघडले नाही म्हणा. आमचा भाऊ परत येत असेल. तो परत येण्यापूर्वी शहाणपणाने तू आम्हांला सोडलेस तर ठीक, नाहीतर तुला ताबडतोब यमलोकी पाठवून देईल तो, लक्षात असू दे!" अशी धमकी देऊन पाहिली दोघांनी.

परंतु तो त्यांना बांधणारा कोणी सामान्य होता का? तो म्हणाला—"काय रे! या धमक्या कोणाला रे, मला का? शंभर जण आले तरी माझं काही करू शकणार नाहीत. शिवाय मी तुमचा भाऊ येईपर्यंत वाट पहात राहलो तरच ना?" असे म्हणत त्याने आपल्या दाढीचे टोक त्यांच्या कंबरेच्या दोरीला बांधले आणि त्यांना फरपटत ओढून घेऊन गेला. त्याने जातां जातां आणखी एक काम केले. झाडाखाली त्यांचे घोडे होते त्यांच्या अंगावर कसले तरी भस्म टाकले. त्याबरोबर घोडे अदृश्य झाले.

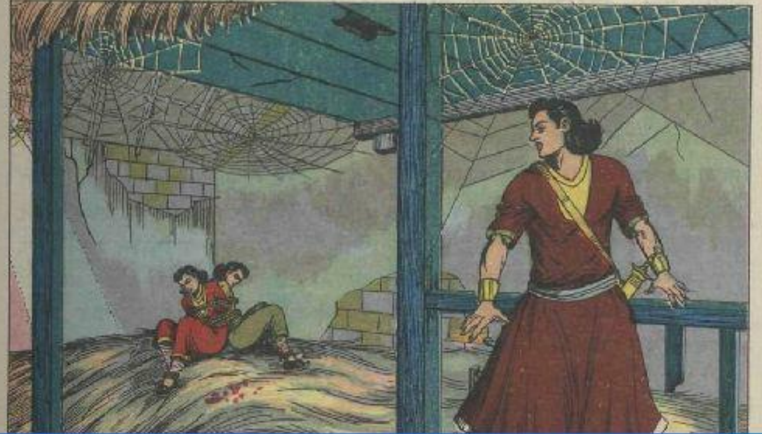
आणखी काही वेळाने निशीथ झाडाजवळ येऊन पाहतो तर झाडावर दोघे भाऊ नव्हते. झाडाखाली त्यांचे घोडे नव्हते. त्याला काहीच सुचेना. कदाचित आपल्याला यायला उशीर झाला म्हणून आपल्याला शोधीत ते दोघे कोठे भटकले तर नसतील, असा विचार करून तो आपल्या भावांच्या शोधार्थ आपल्या काळ्या घोड्यावर परतला.

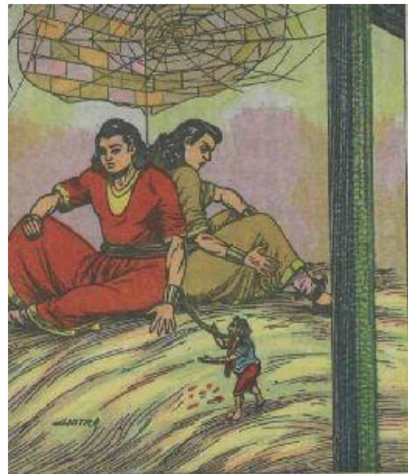
असा शोध काढीत निशीथ त्या जंगलात बराच फिरला. परंतु त्याला त्याचे भाऊ दिसले नाहीत की कोठे त्यांची खूणसुद्धा आढळली नाही. तोंपर्यंत रात्र बरीच उलटली होती. आणखी प्रहर दोन प्रहरच रात्र उरली होती. त्यानंतर उजाडले तर आपल्याला एक पाऊलदेखील पुढे टाकण

काढले. परंतु काही उपयोग झाला नाही.

परंतु एक विचार त्याच्या मनात आला, कदाचित ते दोघे मी पाहून आलो, त्याच पडक्या घरात तर गेले नसतील! तो विचार मनात येताच तो घोड्यावर चढून त्या जुनाट घराजवळ परत आला. त्याच्या भावांनी घोडे बाहेर बांधून ठेवले असतील असे 'वाटत होते त्याला. परंतु त्याप्रमाणे घोडे बाहेर दिसले नाहीत तेव्हां तो थोडा निराश झाला. तरी एकदां आत जाऊन पाहू या तरी, असा विचार करून दार ढकलून तो आत गेला आणि आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्याला त्याचे दोघे भाऊ उदयन आणि संध्याकुमार एका सुंभाच्या दोरखंडाने बांधलेल्या स्थितीतच एका कोपऱ्यात झोपलेले दिसले. याहून आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्यांच्या जवळच जमिनीवर रक्ताचे डाग त्याला दिसले. या सर्व गोष्टींहून त्याच्या अंगाला शहारे येण्यासारखी आणखी एक गोष्ट त्याच्या दृष्टीस पडली, उदयनचा एक हातच अदृश्य झाला होता. परंतु हात कापून टाकल्यासारखा देखील दिसत नव्हता.

ते सर्व पाहून त्याचे डोकेच चालतनासे झाले. थोड्या वेळाने स्वत:ला सावरून त्याने आपल्या दोघां भावांना जागे केले. निशीथला पाहल्यावर त्यांना जिवात जीव आल्यासारखे वाटले. म्हणाले—"अरे, तू

त्या दुष्टाच्या हातातून निसटून कसा काय आलास बुवा? पुन्हां आपली भेट होईल, असे आम्हांला वाटत नव्हते." असे म्हणत निशीथला दोघे भाऊ भेटले. तिघांच्या डोळ्यांत प्रेमाश्रू झळकत होते.

"परंतु तुम्ही इकडे आलातच कसे? माझ्यावर नाही काही संकट ओढवले. हे कोणी व का बांधले तुम्हांला? आणि दादा! तुझा हात काय रे झाला? आणि हे रक्ताचे डाग कसले?" निशीथने उदयनला विचारले.

"हे सर्व आपलं दुर्दैव समज." असे सांगून उदयन त्याच्यावर गुदरलेला प्रसंग सांगू लागला—"तू आम्हांला त्या झाडावर बसवून निघून गेल्यावर काही वेळाने [illegible] आणून टाकले. तो दुष्ट कोण, आम्हांला कोठें घेऊन चालला आहे, वगैरे आम्हांला मुळीच दिसत नसल्यामुळे काही एक कळले नाही. केव्हां उजाडेल पाहतो आहो, आम्ही. आतांच उजाडू लागलं आहे म्हणून मला थोडे थोडे दिसू लागत आहे. आम्हांला धरून आणणारा तो दुष्ट एक विचित्रच प्राणी दिसला. त्याला पाहून तर आम्हांला हंसूच आले. तो जमिनीपासून फार फार तर आपल्या ढोपराएवढा उंच असेल. परंतु आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे, त्याची दाढी शंभर हात लांब आहे. त्याने आपली दाढी आमच्या कंबरेला दोरी सारखी बांधली. तो आत्ता आत्तापर्यंत आमच्या बाजूलाच पडून होता. थोड्याच वेळापूर्वी कोठे तरी निघून गेल्यासारखा दिसतो आहे. तो उठल्याबरोबर तुझ्या पावलाच्या खुणा पाहून तो म्हणाला—"अरे हो, तुमचा मोठा भाऊ इकडे येऊन गेल्यासारखा दिसतो आहे! ठीक, तर त्यालादेखील धरून घेऊन येतो." असे म्हणत घाईघाईने उठून जाऊ लागला. तेव्हां त्याने आम्हांला आपल्या दाढीने बांधून ठेवले होते ती गोष्ट घाईत विसरला होता. मला राग आला म्हणून मी त्याची दाढी ओढली, तेव्हां त्याचे काही केस उपटले गेले आणि थोडे रक्त [illegible] काही आग पाखडीत म्हणाला—"अरे गुलामा! तुला इतका गर्व चढला आहे का? बरं तर तर बरं, सगळी दाढी नाही उपटलीस!

"त्यानंतर तो तावा तावाने उठत म्हणाला—'माझी ही दाढीच मला पंच-प्राणासारखी आहे. एक केस जरी गळला किंवा काढून टाकला तर एक प्राण गेल्यासारखा होतो मला. आता या सैता-नाने माझे चार लांब केस उपटले. ते पुन्हां उगवून येणे शक्य नाही. कसे सहन करायचे हे?' असं आपल्याशीच पुटपुटत तो म्हणाला—'अरे तू केलेल्या मूर्खपणाची तुला ही शिक्षा देतो।' आणि त्याने आपल्या खिशातून डबी काढून कसले तरी अंजन माझ्या हाताला लावले. त्या बरोबर माझा हात अदृश्य झाला. नंतर त्याने आपली दाढी आम्हांला बांधून ठेवली होती तेवढ्या लांबीची कातरून टाकली आणखी उठून उभा राहला. परंतु आश्चर्य हे की दाढीचे कातरलेले केस पुन्हां जसेच्या तसे लांब उगवले." असे सांगून उदयन गप्प बसला. ते सर्व ऐकून निशीथला फार आश्चर्य वाटले.

तोंपर्यंत उजाडू लागले होते. उदयन म्हणाला—"आतां उशीर करता कामा नये.

तो तुझ्या शोधार्थ हिंडून कंटाळून परत येत असेल. आतां उजाडण्याची वेळ झाली आहे तेव्हां तुला काही करतां येणार नाही म्हणून मी तुला आपल्या जागी संध्या-कुमाराबरोबर बांधून ठेवतो. फक्त एकच हात दिसेल असा बसून रहा म्हणजे झाले. पुढे काय करायचे ते पाहून ठरवू या."

निशीथने त्या दोघांना सोडविले. उद-यनने निशीथला व संध्याकुमाराला एकत्र बांधून ठेवले. निशीथाच्या घोड्याला जवळच्या एका गुहेत बांधून लपवून ठेवून स्वत: जवळच लपून बसला.

ठीक दुपारच्या सुमारास तो लांब दाढीवाला बुटका असे गुणगुणत आला—

"पाहतो तो कोठे जातो. आज नाही तर उद्यां सांपडेलच!"

बुटका घरात जाईपर्यंत उदयन बाहेर लपून बसला होता आणि मांजराच्या पावलाने जाऊन खिडकीतून बुटका काय करतो आहे, हे पहात उभा राहिला होता. त्याला एक विचित्र गोष्ट दिसली. त्या लांब दाढीवाल्या बुटक्याने कसले तरी भस्म काढले आणि ते निशीथ व संध्याकुमारावर टाकले. त्या पाठोपाठ दोघे अदृश्य झाले नंतर त्याने आपल्या गळ्यातली माळ काढून एका खुंटीला टांगून ठेवली आणि आश्चर्य म्हणजे तो बुटका एकदम सामान्य माणसासारखा दिसू लागला आणि त्याची ती विचित्र दाढीदेखील अदृश्य झाली. डोळ्यांवर विश्वास न होण्यासारखी गोष्ट होती ती.

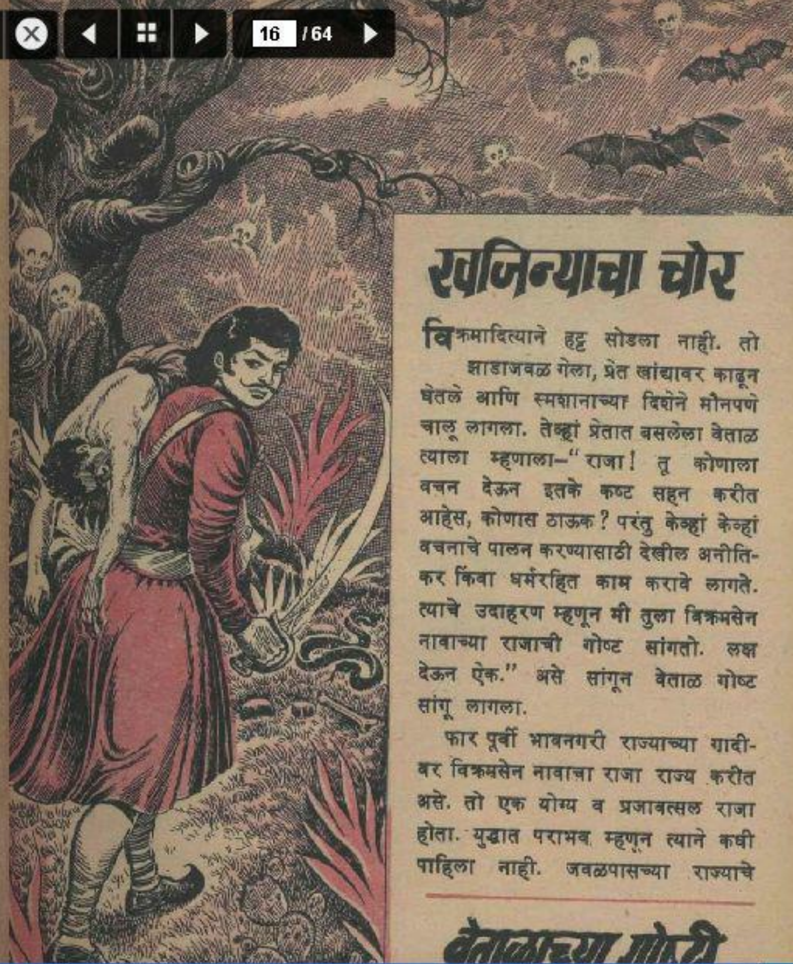
उदयन आश्चर्यचकित होऊन हे सर्व खिडकीतून पहात होता. गळ्यातली माळा काढून ठेवल्यानंतर तो बुटका झोपला आणि छान घोरू लागला. ते पाहून उदयन

त्याबरोबर उदयन स्वत: एक लांब दाढीवाला बुटका झाला. ते विचित्र पाहून तो मनात म्हणाला—"हे या दुष्टाचे गुपित आहे तर! हा कोणी मांत्रिक तर नसेल?"

उदयनने आपल्या खिशात हात घालून पाहिले तेव्हां त्याला कसले तरी भस्म हाताला लागले. त्याला आठवलें कीं, याच भस्माने त्या बुटक्या दाढीवाल्याने झाडाखालच्या घोड्यांना आणि घरातल्या माणसांना अदृश्य केले होते नाही का? दुसऱ्या खिशातल्या डबीत तांबडे अंजन होते. हे अंजन लावल्यानेच उदयनचा हात अदृश्य झाला असावा. तिसऱ्या खिशात तसल्याच एका डबीत एक हिरवे अंजन होते. आणखी एका खिशात एक पंचा आणि कसले तरी काळे भस्म होते. त्याचा कसा व कशासाठी उपयोग करायचा, हे उदयनला माहीत नव्हते. या सर्वांचे गुपित कसे काय उकलणार?"

(क्रमश:)

खजिन्याचा चोर

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि स्मशानाच्या दिशेने मौनपणे चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तू कोणाला वचन देऊन इतके कष्ट सहन करीत आहेस, कोणास ठाऊक? परंतु केव्हां केव्हां वचनाचे पालन करण्यासाठी देखील अनीतिकर किंवा धर्मरहित काम करावे लागते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला विक्रमसेन नावाच्या राजाची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी भावनगरी राज्याच्या गादीवर विक्रमसेन नावाचा राजा राज्य करीत असे. तो एक योग्य व प्रजावत्सल राजा होता. युद्धात पराभव म्हणून त्याने कधी पाहिला नाही. जवळपासच्या राज्याचे

वेताळाच्या गोष्टी

सामंत राजे त्याला खंडणी देत. विक्रम-सेनाच्या खजिना नेहमी भरलेला असे.

परंतु आश्चर्य असे की पुढे खजिन्यातले धन कमी होत गेल्याचे कळले. कोणी तरी खजिन्यात गुप्तपणे शिरून धन चोरून नेत असावा, असा राजाला संशय आला. चोराला पकडण्यासाठी राजाने अनेक उपाय करून पाहिले. परंतु खजिन्यातले धन नाहीसे होण्याचे थांबले नाही.

शेवटी राजाने खजिन्यातल्या धनाची चोरी करणाऱ्याला जो कोणी पकडून देईल त्याच्याशी राजकन्येचे लग्न करून देईन. अशी दवंडी पिटविली. राजकन्येशी विवाह होईल या आशेने कित्येकांनी प्रयत्न करून [illegible] नाही आणि चोरीसुद्धा थांबली नाही.

काही दिवसांनी महाराज आपल्या सभेत बसले असता एक अत्यंत सुंदर तरुण युवक महाराजांना भेटण्यासाठी आला व म्हणाला–"महाराज! आपण पिटविलेली दवंडी ऐकून मी आलो आहे. चोराला धरून देण्यास मी आपणांस मदत करू शकेन असे मला वाटते."

राजा म्हणाला–"ठीक! तू मागशील तितक्या शिपायांना मी बरोबर पाठवून देतो. तू चोराला पकडून घेऊन ये. मी तुझ्याशी आपल्या मुलीचे लग्न करून देतो."

"महाराज माझ्या मदतीला शिपायांची किंवा कोणाचीही गरज नाही. आपण स्वत: बरोबर येऊ शकाल तर तेवढे पुरे. आपण माझ्यावर विश्वास ठेवून मी सांगेन त्या जागी चलावे." तो तरुण युवक म्हणाला.

राजा शूर व साहसी होता. थोडा वेळ विचार करून म्हणाला–"ठीक! मी तयार आहे, केव्हां निघायचे?"

"ते मी परत येऊन आपणांस सांगतो." असे सांगून तो तरुण युवक निघून गेला.

दोन दिवसांनी तो तरुण युवक रात्रीच्या वेळी राजाला येऊन भेटला व म्हणाला–"आपण दोघांनी आज रात्री वेष पालटून निघाले पाहिजे!"

[illegible] जंगलात येऊन पोचले. दोघे एका खडकाआड लपून बसले. तो तरुण युवक राजाला म्हणाला–"महाराज! समोरच्या डोंगरा-तल्या गुहेत चोर जमतात. खूप पिऊन गातात नाचतात. परंतु मी आपणांस दाखविणार आहे ते अगदी वेगळेच दृश्य आहे.

दुरून पैंजण वाजल्याचा आवाज येऊ लागला. युवक राजाला म्हणाला–"महा-राज, ती एक तरुण युवती येते आहे. तिला लक्षपूर्वक पाहून ठेवा, म्हणजे पुढे ओळखणे कठीण होणार नाही.

काही वेळाने त्यांच्या समोरून सुमारे सोळा वर्षांची एक सुंदर युवती जाऊ लागली. तिच्या दोन्ही बाजूला समोरून मशाली दाखवीत दोघे जण जात होते. तसेच आणखी दोघे जण तिच्या पाठी-मागून खांद्यांवर पिशव्या घेऊन चालत होते. राजा व तो तरुण युवक पहात असतां ते पांच जण पुढे निघून गेले.

परंतु राजाच्या तोंडातून एकही शब्द न निघालेला पाहून तो युवक विचारू लागला–"काय एवढे पाहतां आहां?"

राजाने त्या तरुणाला विचारले–"इकडे अशा काही गोष्टी घडत आहेत, हे तुला कसे काय कळले?"

तो तरुण म्हणाला–"महाराज! मी लहानपणापासून आईवडिलांच्या सांगण्या-कडे दुर्लक्ष करून, कोणत्याही गोष्टीची

फिकीर केल्याशिवाय दऱ्या खोऱ्यातून व जंगलांतून मनमोकळेपणाने हिंडत फिरत असे. एके दिवशी रात्री मी म्हणालो त्या गुहेजवळ सहज येऊन पोचलो तेव्हां मला गुहेतून गलका ऐकू आला. मी आत वांकून पाहिले. आत चोर होते. एका बाजूला महाकालीची प्रतिमा बसविलेली होती. काही लोक तिच्या पुजेत मग्न होते. काही जण दुसरीकडे बसून दारू पिण्यात गर्क होते. एका उंच दगडावर चोरांचा नायक बसला होता. आपण आतां पाहिली ती युवती एका तरुणाशेजारी बसली होती. तिच्या शेजारी पैशाच्या पिशव्या ठेवलेल्या होत्या. इतके धन कोठून बरे आले असेल,

विलेली दवंडी ऐकून कदाचित् आपल्या खजिन्यातले नाहीसे झालेले तेच धन असावे असा एक संशय माझ्या मनात डोकावला. म्हणून मी आज आपणास इकडे घेऊन आलो."

राजाने तरुणाला विचारले–"आज आपण पाहिली ती मुलगी कोण माहीत आहे का? ती माझीच मुलगी आहे."

तो युवक घाबरल्यासारखा होऊन म्हणाला–"खरं का महाराज? ही गोष्ट मला माहीत असती तर आपणांला मी तसदी देऊन दु:खी केले नसते. आपण मला क्षमा करावी, महाराज!"

"वेड्या! तुला माफी मागण्याचे कारणच काय? माझी मुलगी असो की आणखी कोणाची, न्याय हा झालाच पाहिजे. मी उद्यां तिला कडक शिक्षा करतो. तू उद्यां राजवाड्यात अवश्य आले पाहिजेस!" असे सांगून राजाने त्या तरुणाला निरोप दिला आणि राजवाड्यात परतला.

तो सरळ राजकन्येच्या महालात गेला. तेथे दासी होत्या त्यांना बोलावून त्याने विचारले–"राजकन्या कोठे आहे?" काय उत्तर द्यावे त्यांना सुचेना.

उजाडेपर्यंत राजा आपल्या मुलीच्या महालाबाहेर पडला नाही. राजकन्या

रले–"काय ग, कोठे गेली होतीस?" ती मान खाली घालून गुपचुप उभी राहली.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी राजाने राजसभेत जाहीर केले–"मी राजकन्या राजद्रोही असल्याचे जाहीर करीत आहे. तिला मी कडक शिक्षा करण्याचे ठरविले आहे!"

त्या वेळी राजसभेत तो तरुण युवक हजर होताच. तो हात जोडून म्हणाला–"महाराज! आपण राजकन्येला राजद्रोही म्हणून शिक्षा केल्यास मी चोराला पकडून दिल्याबद्दल आपण तिच्याशी लग्न करून देण्याचे वचन कसे काय पुरे होणार?"

राजाने तो तरुण म्हणाला ते मान्य करून त्याच्याशी आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा! मला हे नाही कळले की विक्रमसेनानें आपल्या मुलीला शिक्षा कां केली नाही? त्या तरुणाला दिलेले वचन पालन करण्यासाठीच का? की ते मिश करून आपल्या मुलीला संकटातून मुक्त करून घेण्याच्या हेतूने? त्याच साठी तर त्याने त्या तरुणाला समजून उमजून राजसभेत यायला नव्हते सांगितले? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असूनही तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य त्याचे उत्तर देत म्हणाला– "हे कोडे वरवर वाटते, तितके ते सोपें नाही. त्या तरुणाची वागणूक सुरवातीपासून शेवटपर्यंत संदेहास्पदच होती. त्याने स्वत:च्या पूर्वजांविषयी राजाला सांगितले तेव्हां अट्टल चोरामध्ये असलेल्या गुणांचे वर्णनच त्याने केले होते. फक्त चोराला पकडून देण्याचाच हेतूच त्याच्या मनात असता तर शिपायांनाबरोबर नेऊन त्याने राजकन्येला किंवा गुहेतल्या चोरांना पकडवून तो देऊ शकला असता. परंतु त्याने राजाला दाखविले ते सर्व पूर्वी ठरवून तयार करविलेले नाटकच होतेसे दिसते. मशाली वगैरेची व्यवस्था राजकन्येला ओळखता यावे व राजाच्या मनांत दुसरा संशय राहू नये याचसाठी तर होती. राजाला हे दृश्य दाखविण्यासाठी त्याने दोन दिवसांचा अवधी मागून घेतला होता, असे नाही का वाटत? राजाला त्या तरुणाच्याविषयी संशय होता यात मला तरी शंका वाटत नाही. राजकन्येने कोणत्या तरी अट्टल चोराशी प्रे[illegible] राजाने हा तरुण तिच्याशी लग्न करण्यास साहस करून तयार होतो का नाही हे पाहण्यासाठीच राजाने त्याला दरबारात बोलाविले होते. तो दरबारात आला, एवढेच नव्हे तर तिच्याशी लग्न करायला त्याने पाय मागे घेतला नाही. याचा अर्थ तो तरुणच स्वत: अट्टल चोर होता व त्याचेच राजकन्येवर प्रेम होते या दोन्ही गोष्टी स्पष्ट झाल्या. त्या तरुणाचे राजकन्येवर गुप्त प्रेम होते. म्हणून तिलाच चोर म्हणून पकडवून देऊन, राजाने दिलेल्या वचनाप्रमाणे तिच्याशी लग्न करून घेण्याचा घाट त्याने युक्तीपुरस्सरच घातला होता. त्याच्या त्या हुशारीसमोर राजाला मान वाकवावी लागली. त्याने दोघांचे लग्न करून दिले."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

शेरास सव्वा शेर

एका गांवात एक श्रीमंत मनुष्य रहात असे. त्याला एकुलता एक मुलगा होता त्याने आपल्या मुलाला फार लाडात वाढविले होते. म्हणून मुलाला अनेक वाईट संवयी लागल्या आणि तो पाण्यासारखा पैसा खर्च करू लागला.

एकदा मुलाने बापाजवळून बरेचसे पैसे मागून घेतले आणि शेजारच्या गावी जाऊन चैनीत सर्व पैसे उडवले. त्याला पैशाची गरज पडली तेव्हां एका सावकाराकडे त्याने पांचशे रुपये कर्जाऊ मागितले. म्हणाला–"मी घरी गेल्यानंतर पांचशे रुपये आणि त्याचे व्याज जे होईल ते पाठवून देईन."

तो सावकार त्या मुलाच्या बापाला चांगला ओळखत होता. म्हणून तो कर्ज द्यायला कबूल झाला. परंतु कर्ज देण्यापूर्वी म्हणाला–"बाबा रे! रुपये देतो. परंतु काही वस्तू गहाण ठेवून घेतल्याशिवाय कर्ज द्यायचे नाही असा माझा नियम आहे."

मुलाने थोडा विचार केला व म्हणाला– "माझ्याजवळ तूर्त एक खंजीर आहे. तो ठेवून घ्या आणि पैसे द्या."

सावकाराने तो खंजीर ठेवून घेतला आणि पांचशे रुपये त्याला दिले.

एक वर्ष लोटले. तो श्रीमंत मनुष्य एकाएकी मरण पावला. त्याच्या मुलाच्या हातात सर्व इस्टेट आली. परंतु त्याने शेजारच्या गावातल्या सावकाराकडून घेतलेले पांचशे रुपये परत केले नाहीत.

ती रक्कम सरळ मार्गाने वसूल होणे शक्य नाही, असे सावकाराला वाटू लागले.

तो सावकार रहात असे त्या गावातला धोबीच त्या श्रीमंताच्या घरचे कपडे धुवायला नेत असे. अर्थातच सावकाराकडचे कपडे सुद्धा तो धुई.

एकदा सावकार त्या परटाला कपडे देत असतां म्हणाला–"तुझा तो धनी कोणी म्हणालास त्याचा मुलगा माझ्याकडे आपला खंजीर गहाण ठेवून पांचशे रुपये घेऊन गेला होता. तो खंजीर हल्ली दिसतनाहिसा झाला आहे. उद्या तो कर्ज फेडण्यासाठी आला आणि मी खंजीर देऊ शकलो नाही, तर उगाच एका पेचात सापडेन. काय करावे कळत नाहीसे झाले आहे."

त्या परटाने दुसऱ्या दिवशी त्या श्रीमंत माणसाच्या मुलाला सावकार म्हणाला ते त्याने त्याला सांगितले.

श्रीमंताचा मुलगा खूष होऊन मनात म्हणाला–"पाहतो, बच्चू कोठे जातो!" तो पांचशे रुपये आणि व्याजाचे दोनशे रुपयें घेऊन सावकाराच्या घरी आला.

सावकाराने त्याला बसायला खुर्ची दिली व नम्रपणे म्हणाला–"काय सेवा करू?"

"काही नाही, मला बसायला वेळ नाही. एका कामासाठी जावयाचे आहे. कर्ज [illegible] [illegible]

"सांखळी?" सावकार त्याला आठवत नसल्यासारखे नटून विचारू लागला.

"होय खंजीर! तो आमच्या आजोबांपासून पिढयान्‌पिढया चालून आला आहे. तो आमच्या कुळाचे जणुकाही कुळदैवतच आहे. तो हरविला तर मी तुमच्याकडून दहा हजार वसूल केल्याशिवाय राहणार नाही." श्रीमंताचा मुलगा म्हणाला.

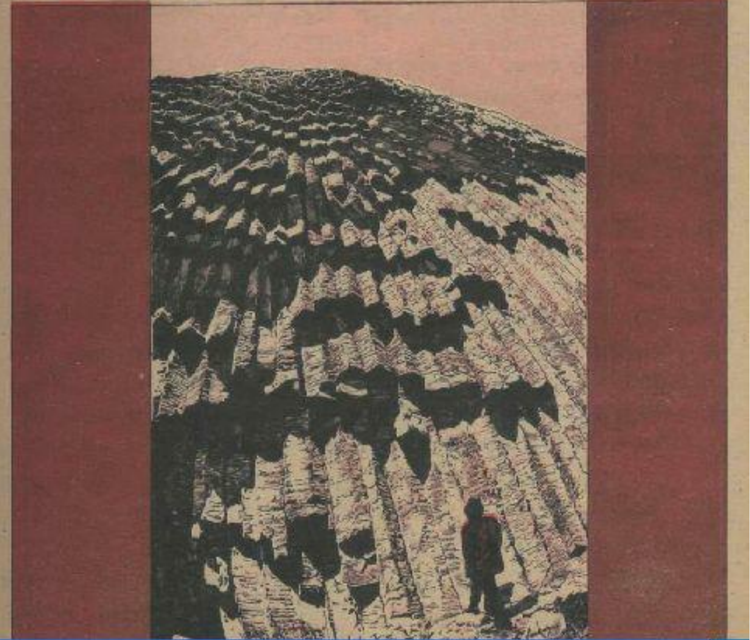
सावकार घोडचा पडत्या स्वरात म्हणाला–"थांबा पाहतो, आहे का. परवां-परवां शोधीत होतो, सापडला नाही. तो घालवून बसलो तर त्याची किंमत भरावीच लागणार! तुम्ही पैसे आणले आहेत, म्हणालात, नाहीं का?"

श्रीमंताच्या मुलाने सातशे रुपये मोजले. सावकाराने ते मोजून घेतले आणि तिजोरीत ठेवले. नंतर त्याने घरात जाऊन खंजीर आणून श्रीमंताच्या मुलास दिला. तो एवढेसे तोंड करून निघून गेला.

१५६. निसर्गाचा चमत्कार

आर्मेनिया देश अनेक अत्यद्‌भुत गोष्टींसाठी प्रसिद्ध आहे. या डोंगरात आपल्याला दिसणारे शिल्प मानवाने निर्मिलेले नसून ही निसर्गनिर्मिती आहे. यात अनेक गुंफा आहेत. जागोजागी स्फटिकासारख्या स्वच्छ पाण्याचे ओहोळ व प्रवाह आढळतात. आर्मेनियातील शहरांना पाण्याचा पुरवठा याच ओहोळांच्या पाण्याने होतो.

सदुपदेश

फार पूर्वी कोशल देशावर प्रचंड नावाचा एक सुयोग्य व प्रजावत्सल राजा राज्य करीत असे. त्याच्या राज्यात प्रजा सुखी होती. हृदयविकाराने एकाएकी राजा मरण पावला. तेव्हां त्याचा एकुलता एक मुलगा सुकुमार याला विद्याभ्यास मध्येच सोडून राजधानीत परतावे लागले. यथा वेळी त्याचा राज्याभिषेक ही झाला.

सर्व विद्याभ्यास संपल्यानंतर राजकुमाराला राजनीती शिकवावी असा कोशल देशात प्रघात होता. परंतु राजगुरूजवळ विद्याभ्यास पुरा होण्यापूर्वीच सुकुमाराला राज्यकारभार संभाळावा लागला. त्याला सर्व विद्या सुमती नावाच्या गुरूने शिकविल्या होत्या. सुमती एक थोर विद्वानच नव्हे, तर एक थोर तत्ववेत्तादेखील होता. म्हणून सुकुमार राजा झाल्यावर सुमतीने त्याला काही उपदेश केले.

"माणसाचे मन हेच मुख्य असते. ते सर्वदा निर्मल असावे लागते. अनीतिकर कामांविषयी नित्य विचार करीत राहून वेळ घालविण्यापेक्षां एकदां काय ती चूक करून मन स्वच्छ करून घेणे श्रेयस्कर आहे.

"प्रत्येक माणसाला 'अहं' असतो. तो स्वतःला फार मोठा समजतो. परंतु दुसऱ्यातला थोरपणा–मोठेपणा ओळखणाराच खरोखरी थोर होय. अशाच माणसांना राजाने जवळ करावे.

"मनुष्य दोन प्रकाराचे असतात,– चांगले व वाईट. देशातल्या वाईट लबाड-लुच्चा लोकांचा कांटा काढून राज्यात नीतिकर व चांगल्या लोकांना निर्भय करणे हे राजाचे कर्तव्य होय.

"आपण मनात एखादी गोष्ट करण्याचे ठरविले आणि त्या गोष्टीस भगवंताचे सहाय्य नसले तर त्या कामात यश मिळत नाही. भगवंताचे अधिष्ठान असेल तर न योजलेले काम देखील यशस्वी होते."

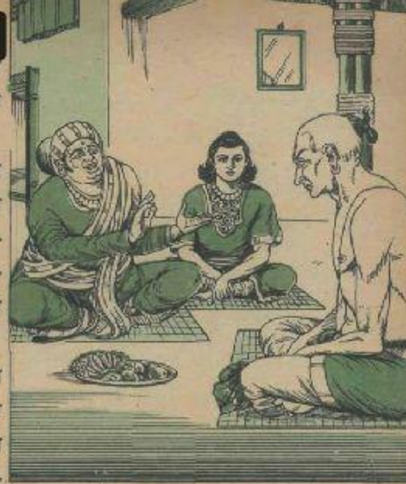
हे उपदेश ऐकून सुकुमाराला आपल्याला सर्व राजनीती कळली असे वाटले. एका वर्षात तो राजकार्य करण्याऐवजी भोगविलासात गुरफटला. प्रचंडाच्या कारकीर्दीत सुखी झालेल्या प्रजेला सुकुमाराची कारकीर्द मुळीच पसंत पडली नाही.

दोन वर्षे लोटली. राज्यकारभारात सर्वत्र अस्तव्यस्तता पसरली. कोशलदेश आर्थिकदृष्टया, सैनिकदृष्टया कमकुवत झाल्याचे ऐकू येऊ लागले. शेजार पाजारच्या राजांना कोशलदेश जिंकण्याला ही संधी चांगली आहे, असे वाटू लागले.

ते कळल्यावर सुकुमार सुमतीकडे जाऊन म्हणाला–"गुरुवर्य! आपण दिलेल्या उपदेशाप्रमाणे मी सर्व काही करीत आहे. परंतु राज्य परिस्थिती बरोबर नाही. उद्यां काय होईल, हे त्या परमेश्वरालाच माहीत!"

"मी म्हटल्याप्रमाणे तू वागला नाहीस. तू भोगविलासात गुरफटलास!" सुमती त्याची कानउघाडणी करीत म्हणाला.

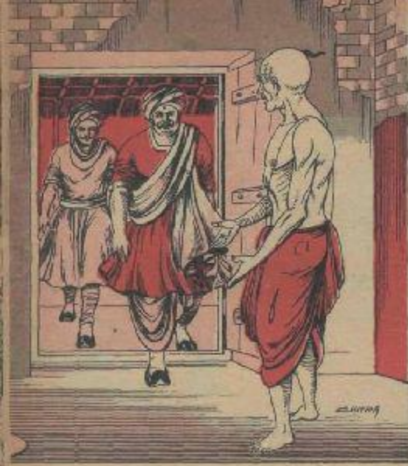
"अनीतिकर गोष्टी मनात न ठेवतां त्या करून टाकून आपले मन शुद्ध करून घ्यावे असे आपणच नाही का म्हणाला

होतां. मद्यपान व कामवासना यांच्यातून माझे मन अद्याप मुक्त झाले नाही." सुकुमार म्हणाला.

ते ऐकून सुमती चकितच झाला. आपण केलेल्या सदुपदेशाचा असा विपरीत परिणाम होईल, याची त्याला कल्पनाच नव्हती. त्याने राजगुरूचा सल्ला घेण्यासाठी त्यांच्याकडे निरोप पाठविला.

इतका काळ लोटल्यावर प्रथमच राजा व राजगुरु यांची परस्पर भेट झाली. राजगुरूने सुमतीसमोर उभा राहिलेला प्रश्न शांतपणे ऐकून घेतला आणि स्मित करून म्हणाला–"हे पहा, आपण सुकुमाराला केलेले उपदेश फार मोठे आहेत.

परंतु ते उपदेश वेदांती व तत्ववेत्त्यांसाठी आहेत. प्रजेच्या सुखासाठी राज्य करणाऱ्या राजकर्त्यांच्या कामाचे नाहीत." असे सांगून सुकुमाराकडे वळून राजगुरू म्हणाला– "राजाने आपले मन शुद्ध ठेवावे हे तेवढे महत्वाचे नाही, त्याने डोके थंड ठेवावे हे महत्वाचे आहे. समज, तू रागाच्या भरात कोणाचा वध केलास. तू राजा आहेस म्हणून तुला कोणी विचारणार नाही. तू त्या माणसाला ठार करून मोकळा होशील. परंतु त्यानंतर त्या माणसाची काही चूक नाही हे कळल्यावर तू त्या माणसाला पुन्हां जिवंत करू शकणार नाहीस. म्हणून तू स्वतःवर संयम राखला पाहिजेस."

[illegible] सुकुमाराच्या चांगले लक्षात आले. भावी राजाला उपदेश करण्याचा अधिकार व लायकी आपणात नाही, हे सुमतीला देखील कळले. त्याने राजगुरूची क्षमा मागितली आणि तेथून निघून गेला.

त्यानंतर राजगुरू राजकुमाराला म्हणाला–"तू राजा आहेस. तुझ्या हातात सर्व अधिकार आहेत. कोणीही समजूतदार मनुष्य तुझ्यासमोर तुझ्याविरुद्ध काही बोलणार नाही. तुझ्याकडून शाबासकी व बक्षिसे मिळविण्यासाठी कित्येक जण तुझी खोटी स्तुती करतील. कोणी तुला इंद्रासारखा पराक्रमी म्हणेल, मदनाचा पुतळा म्हणेल. ते सर्व तुझा थोरपणा ओळखून तुझ्या मोठेपणाची थोरवी गातात असे समजू नकोस. ते राजभक्त नाहीत. तुला खरा राजभक्त कोण हे दाखवितो. त्याच्या घरी आज रात्री आपण वेष पालटून जाऊ या."

त्या प्रमाणे दोघे वेष पालटून एका गरीब दरिद्री ब्राह्मणाच्या घरी गेले. परगावचे पाहुणे आले आहेत हे कळल्यावर त्या ब्राह्मणाने त्यांना फक्त आश्रयच दिला नाही तर त्याने आपल्या शक्तीप्रमाणे त्यांचे आतिथ्यदेखील केले.

बोलताना राजगुरूने देशातल्या परिस्थितीसंबंधी त्याला विचारले. त्यावरो- [illegible] तोंडाला आले ते बोलला,–"प्रचंडाच्या पोटी एक अयोग्य नालायक जन्मला. प्रजेच्या हितापेक्षा स्वतःच्या भोगविलासात मग्न असणारा राजा असून नसून सारखाच!" ते सर्व ऐकून सुकुमार भयंकर तापला. परंतु त्याने स्वतःला आवरले.

नंतर दुसऱ्या दिवशी रात्री दोघे त्या ब्राह्मणाच्या घरून निघाले.

सुकुमार राजगुरूला म्हणाला–"मी ओळखतो या भटाला. हा दररोज दरबारात येतो. दुसरे लोक माझी स्तुती करून काही तरी पारितोषिक घेऊन जातात. हा मात्र काहीच बोलत नाही. म्हणन याला काही देऊ नये अशी मी आज्ञा केली होती. याच्या मनांत माझ्या विषयी एवढा राग असण्याचे काय बरे कारण असेल? तोंडाला आले ते बडबडला, पहा! तुम्ही जवळ होता म्हणून, नाही तर मी याला असा सोडला नसता!"

"उद्या पुन्हां वेष पालटून जाऊन पाहू या काय होते ते!" राजगुरू म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी ते दोघे पुन्हा आल्यावर त्या ब्राह्मणाने त्यांना आदरपूर्वक बोलावून विचारले–"मध्यरात्रीच तुम्ही निघून गेलात कारण नाही कळले?"

तेव्हां राजगुरू त्या ब्राह्मणाला म्हणाला– "हे आपल्या देशाचे महाराज आहेत. त्यांना लागेल अशा शब्दात बोलणाऱ्याच्या घरी महाराजांना झोप आली नाही."

राजगरूने ते म्हटल्यावर राजा खऱ्या स्वरूपात प्रगट झाला.

ते पाहून तो ब्राह्मण घाबऱ्या घाबऱ्या उठून उभा राहिला आणि राजाला बसायला चांगलीशी उच्चासनाची जागा तयार करीत म्हणाला–"आपण आमचे प्रभू, धनी, हे माहीत नसल्यामुळे केवळ अज्ञानाने मी मागचापुढचा काही एक विचार न करता तोंडाला आले ते बडबडलो. क्षमा करावी, गरीब ब्राह्मण आहे. आपल्या मर्यादेप्रमाणे आपला आतिथ्य सत्कार करू शकलो नाही."

राजगुरु स्मित करून म्हणाला–"वेडया ब्राह्मणा! हे सर्व कशाला बोलतो आहेस?

केलेस म्हणून राजाचे मन पालटेल असे वाटले होय तुला? तुला शिक्षा भोगावी लागणारच!"

ब्राह्मण थोडादेखील न घाबरता म्हणाला–"मी शिक्षा होईल या भीतीने आपले आतिथ्य करू शकलो नाही असे म्हणण्याचा माझा हेतू नाही. आपल्या देशाचा जो राजा आहे, त्याच्याविषयी माझी व्यक्तिगत अशी काय वाटेल ती मते असली तरी मी त्या पदाची मर्यादा राखतो व त्याचा गौरव माझ्या मनात सतत असतो. राजाने किती चुका केल्या तरी तो आपल्या आसनावर आहे तोंपर्यंत मी त्याला मान देणार. आपल्या देशाच्या राजाचा अपमान करण्याचा अर्थ स्वतःचा अपमान करण्यासारखाच नव्हे काय? त्याचे मन बदलावे अशी इच्छा बाळगून त्याला मौन आशीर्वाद देण्यासाठी मी दररोज दरबारात जातो. परंतु त्याच्यात जे सद्‌गुण नाहीत त्यांचा उल्लेख करून त्याची स्तुती मी करणार नाही, मला ते येत नाही. म्हणून मला बक्षिस पारितोषिक मिळत नाही, हे मला माहीत आहे. परंतु पिढयात्‌पिढया चालत आलेल्या रूढी व परंपरा मी सोडणार नाही."

ते ऐकून सुकुमाराचे डोळे उघडले.

राजभक्ताला तू पाहिलेस ना? अशा माणसाने स्तुती प्रशंसा केली नाही तरी ती तुला मान्य असली पाहिजे."

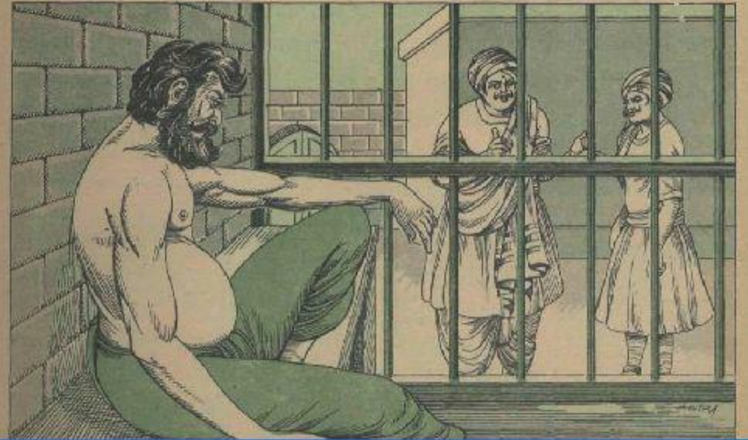
त्यानंतर राजगुरु सुकुमाराला म्हणाला–"मनुष्य चांगला असो की वाईट असो, प्रत्येकात शिकण्यासारखा कोणता तरी गुण असतोच. राजाने प्रत्येकाकडून, शिकण्यासारखे असेल ते शिकून घ्यावे."

सुकुमारला ते पटले नाही. म्हणाला–"आपल्या तुरुंगात कित्येक गुन्हेगार आहेत. त्यांच्याजवळ ही मी शिकण्यासारखे आहे का?" दुसऱ्या दिवशी राजगुरु सुकुमाराला कारागृहाच्या बाजुला घेऊन गेला. गुन्हेगारात घोडयांची चोरी करणारा एक गुन्हेगार होता. किती खोडकर व मस्तवाल घोडा असला तरी तो त्याला पाहतां पाहतां वश करून नाहीसा होत असे.

"मी याच्याजवळ घोडे कसे चोरून न्यायचे, हे शिकावे म्हणता का?" सुकुमारने विचारले.

"नाही. परंतु किती नवा घोडा असला तरी त्याला कसे वश करून घ्यायचे हे शिकायचे! काही क्षणात घोडयाला अदृश्य करण्याचे,–स्वारी करण्याचे नैपुण्य शिकायचे!" राजगुरु म्हणाला.

"तशीच राजवाडयातल्या खजिन्यात शिरून चोरी करणाऱ्याकडून कडक पाहरा

असलेल्या घरात शिरण्याची विद्या शिकता येईल." राजगुरू म्हणाला. अशा तऱ्हेने प्रत्येक गुन्हेगाराकडून शिकण्यासारखे काय आहे, हे राजगुरू सांगत गेले.

शेवटी एका गुन्हेगाराला दाखवीत तुरुंगाचा अधिकारी म्हणाला–"ह्याचा द्वेष किंवा ह्याच्याविषयी घृणा वाटणार नाही, असा कोणी मनुष्य मिळणार नाही. उपकार कर्त्याविरुद्ध काय वाटेल ते करायला हा तयार होईल. याच्या शब्दकोशात कृतज्ञता हा शब्दच नाही. ज्या क्षणाला जे सुचेल ते हा करायला तयार असतो. याने कित्येक स्त्रियांचा मानभंग केला., कित्येक जणांचा याने खून केला!"

"अशा माणसाकडून आपण काय शिकणार?" सुकुमाराने विचारले.

"माणसाने काय करू नये, हे याच्याजवळ शिकतां येईल." राजगुरु म्हणाला.

सुकुमार हात जोडून राजगुरूला नमस्कार करीत म्हणाला–"आपण म्हणालात ते सर्व अक्षर अक्षर सत्य आहे!"

विचारले.

"हे गुन्हेगार मोकळे राहिले तर प्रजेचे नुकसान होईल!" सुकुमार म्हणाला.

"आपण काही करावयाचे म्हटले तरी त्याला भगवंताचा आशीर्वाद व सहाय्य लागते. चांगल्या कामासाठी भगवंताची मदत ही मिळतेच. तरी गुन्हेगारांवर नजर ठेवण्याचा भार देवावर न सोडता तो माणसांवर कां सोडला आहे?" राजगुरूने विचारले.

सुकुमार काही एक बोलला नाही.

"याचा अर्थ असा आहे की आपला प्रयत्न नसेल तर देवदेखील मदत, सहाय्य करीत नाही. आलं का लक्षात?" राजगुरूने विचारले.

त्यानंतर सुकुमाराने राजगुरूकडून कित्येक सदुपदेश घेतले व राजनीती शिकून घेऊन बापापेक्षां ही उत्तम तऱ्हेने राज्यकारभार चालवून प्रजेला सुखी केले.

दोघे मंत्री

चंदनपूरचा राजा सुमंत याच्याकडे अरविंद भट नावाचा एक मंत्री होता. चंदनपूरच्या जवळपासच्या जंगलात हत्ती पुष्कळ होते. म्हणून त्या देशात घोड्यांपेक्षां हत्तीच फार होते. त्याचप्रमाणे शमंतनी नावाच्या राज्यात हत्तींपेक्षा घोडे जास्त होते.

म्हणून सुमंतने आपल्या मंत्र्याला बोलावून शमंतिनीच्या राजाला हत्ती देऊन त्यांच्या बद्दल घोडे मागून आणायला सांगितले.

त्याप्रमाणे अरविंदभट आपल्या राजाच्या इच्छेनुसार एका नोकराला बरोबर घेऊन शमंतिनी राज्यात गेला. त्याने राजाला भेटून हत्ती घेऊन घोडे द्यावेत, अशी विनंती केली. राजाने त्या गोष्टीस होकार दिला. शमंतिनी देशाच्या राजाकडे आदिभट नांवाचा मंत्री होता. त्याने अरविंद भट्टाला आपल्या घरी जेवायला रहायला बोलाविले. जेवणखाण आटोपून दोघे मंत्री गप्पा गोष्टीत बराच वेळ रमले. बोलतां बोलतां आदिभट अरविंद भटाला म्हणाला–"आमचे महाराज माझ्या हातातले एक बाहुले आहे. मी 'नंदी' म्हटले तर ते 'नंदी' म्हणतात 'गाढव' म्हटले तर 'गाढव' म्हणतात."

अरविंद भटाला ते खरे. वाटले नाही.

आदिभट म्हणाला–"एवढे कशाला? पाहिजे तर तुम्ही प्रत्यक्ष खात्री करून घ्यां. आज संध्याकाळी मी महाराजांबरोबर फिरायला एका दिशेने जाईन. तेव्हां तुम्ही एखाद्या झाडाआड किंवा खडकाआड लपून आमचे बोलणे ऐका. पहा, काय होते ते!"

अरविंद भट आपल्या नोकराला बरोबर घेऊन गावाबाहेर आदिभटाने प्रथमपासून सांगून ठेवलेल्या जागी एका मोठ्या झाडाआड लपून बसला.

त्यानंतर काही वेळाने घोड्यांवर बसून पुढे मंत्री व पाठीमागून राजा आले. वाटेत

आदिभटाने घोड्याला थांबविले व राजाला एक ज्वारीचे शेत दाखवीत म्हणाला–"हा उसाचा मळा तर पहा, ऊस कसा जाडजूड झाला आहे?"

राजाने थोडेसे इकडे तिकडे पाहिले व म्हणाला–"खरंच! ऊस कसा जाडजूड झाला आहे नाही का?"

इतक्यात मंत्री जवळून सरसर करीत एक हिरवा साप निघून गेलेला पाहून म्हणाला–"पाहिलेत महाराज! तो अजगर किती जाड आणि किती लांब आहे तो!"

"होय की इतका मोठा अजगर मी उभ्या आयुष्यात पूर्वी कधी पाहिला नाही." राजा म्हणाला आणि दोघे पुढे निघून गेले.

[illegible] नोकर दोघे ऐकून चकित झाले. अरविंदभट व आदिभट घरी पोचल्यावर परस्परांना भेटले. अरविंदभटाने, तो स्वतःकाकणभर जास्तच वस्ताद आहे हे आदिभटाला दाखवायचे मनात ठरविले.

आदिभटाने विचारले–"पाहिलेत मी सांगितले ते खरे झाले की नाही? असा मी राजाला मुठीत ठेवला आहे."

अरविंदभटाने त्याच्या फुशारक्यांकडे दुर्लक्ष करीत म्हटले–"ते काही असो, तू माझा पराक्रम पाहिला नाहीस तर! तुला माझ्यासमोर नक्कीच मान वांकवावी लागेल. मला राग आला म्हणजे महाराजांना मी तोंडाला येईल ते म्हणायला मागेपुढे पहात नाही. तू माझ्याबरोबर चल, मी प्रत्यक्षच दाखवितो तुला?"

दोघे चंदनपूरला आले. अरविंद भट आदिभटाला म्हणाला–"मी महाराजांजवळ आतां बोलणार आहे. त्याने आदिभटाला एका पडद्याआड बसविले. पडद्यापलीकडे तो महाराजांजवळ स्वतः जाऊन बसला.

"काय तर मंत्री? मी म्हटलं ते काम कितपत पुरे झाले?" राजाने विचारले.

अरविंदभट म्हणाला–"काम आपल्याला हवं होते तसंच झालं. परंतु या प्रवासात मला एवढा तेवढा का, फार त्रास झाला. [illegible] माझाच तो मूर्खपणा होता. परंतु तुम्ही एवढे म्हातारे झालांत, पण तुमची बुद्धी कोठे चरायला गेली होती?"

ते ऐकून राजाने फक्त डोके हलविले आणि थोडा हसला. पडद्याआडून आदिभटाने तो सर्व प्रकार पाहिला. मनात म्हणाला, आहे खरा वस्ताद!

अरविंदभट पडद्याआड बसलेल्या आदिभटाकडे जाऊन म्हणाला–"पाहिलंस, मी तुझ्याहून कांकणभर मोठाच ठरलो की नाही?"

"यात काय संशय आहे!" आदिभट म्हणाला.

इतक्यात अरविंदभटाचा नोकर आपल्या मालकाला एका बाजूला घेऊन जाऊन म्हणाला–"धनी! शमंतिनीच्या महाराजांना मुळीच दिसत नाही, असे त्याच्या मंत्र्याचा नोकर म्हणत होता माझ्याजवळ! म्हणून कदाचित ज्वारीचे शेत दाखवून उसाचा मळा आणि हिरव्या सापाला अजगर म्हणाला तरी त्याने त्याला होकार दिला.

तिला आदिभटाचा नोकर अरविंद भटाच्या नोकराला भेटला होता. तो आपल्या धन्याला एका बाजूला घेऊन जाऊन म्हणाला–"मालक! या देशाचा राजा बहिरा आहे, म्हणे! थोडेदेखील ऐकू येत नाही. त्यांच्या मंत्र्याच्या नोकराकडून मला कळले.

दोघां मंत्र्यांना दुसऱ्याने फसविल्याबद्दल राग आला. अरविंद भटाने शमंतिनी देशाच्या राजाला एक पत्र लिहून त्यात त्याने आदिभट म्हणाले होता ते सर्व त्यात कळविले. त्याच प्रमाणे आदिभटाने अरविंद भट म्हणाला होता ते सर्व एका पत्रात लिहून सुमंताला कळविले.

त्याचा परिणाम असा झाला की अरविंद भटाला व आदिभटाला त्यांच्या त्यांच्या राजाने मंत्री पदावरून काढून टाकून हद्दपारीची शिक्षा केली.

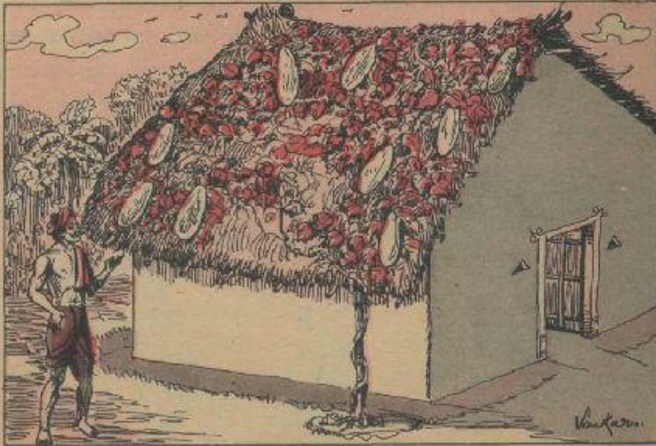
वहिवाट !

एका गावात लखू नावाचा एक गरीब शेतकरी रहात असे. तो फार काबाड कष्ट करून पोटापुरते मिळवी. एकदा त्याने आपल्या झोपडीच्या जवळ कलिंगडाचे दोन वेल लावले. काही दिवसांनी ते वेल चांगले वाढले आणि आठ नऊ कलिंगडे लागली. ती विकून एखादी घोंगडी विकत घ्यायचे लखूने मनात योजले. त्याने आपल्या चादरीत ती छान बांधून घेतली आणि शेजारच्या बाजारपेठेत गेला.

बाजारपेठेच्या पाहरेकऱ्याने त्याची वहिवाट म्हणून एक कलिंगड लखूकडून घेतले. त्याचप्रमाणे तिथला सरकारी कारकून, मॅनेजर एकेक कलिंगड हक्क म्हणून घेऊन गेले.

बिचारा शेतकरी एका शब्दाने काही बोलला नाही, पहात राहिला. त्याने वरच्या अधिकाऱ्याकडे गाऱ्हाणे नेऊन काही न्याय मिळेल या आशेने प्रयत्न केला. तो उलट लखूवरच बसकन ओरडला आणि म्हणाला–"लुच्चा! इतक्या लवाडांना वहिवाटीची कलिंगडे देऊन माझ्याकडे रिकाम्या हाताने आलास होय! बऱ्या बोलाने तेवढीचादर येथे ठवून चालता हो!"

निरुपाय होऊन उरलेली ती जुनी फाटकी चादर तेथेच टाकून लखू घरी निघाला.

केशिनीचा केशश्रृंगार

सोनारपूरची केशवती एक रूपवती कन्या म्हणून प्रसिद्ध होती. ती बाराच वर्षांची मुलगी होती, परंतु त्या वयातही तिची वेणी इतकी सुंदर असे की लोक थक्क होऊन तिच्याकडे पहात रहात. तिचे केस चकचकीत, काळेभोर आणि लांब सडक होते. म्हणून राज्यभर तिच्या वेणीफणीची फार मोठी चर्चा होत असे.

एकुलती एक मुलगी असल्या कारणाने राजा व राणी तिचे सर्व लाड पुरवीत. राणी स्वत: वेळ काढून तिचे केस विंचरी आणि स्वत:च्या हाताने निरनिराळ्या तऱ्हेच्या वेण्या घालून तिला नटवी. ते काम तिने कधी दासींना नाही सांगितले. सर्व ती स्वत: करी. ती केशवतीच्या केसांना फक्त स्वच्छ खोबरेल तेल लावी.

एकदा केशवती तेल करतात ते पहायला तेलाच्या घाणीकडे गेली. ती बैल कसे गोलगोल फिरतात व घाणी कशी फिरते ती गंमत पहात खोबरे कसे पिळून निघते व त्यातून तेल कसे बाहेर येते ते पाहू लागली. तेल घाणीतून भांड्यात पडत होते व ती पहात होती. तेथली जागा पाहून तिला, कां कोणास ठाऊक, तेलाची किळस आली. इतक्यात एक पाल कोठून तरी त्या घाणीत पडली. केशवती एकदम मोठ्याने ओरडली आणि घेरी येऊन पडली.

त्या दिवसापासून तेल पाहिले की तिच्या अंगावर कांटा उभा राही. त्यानंतर तिने तेल लावायचेच नाही असा मनात निश्चय केला. आईने अनेक प्रकारे तिला समजावून पाहिले. बापानेसुद्धां समजावून पाहिले. परंतु सर्व प्रयत्न फुकट गेले. खोबरेल नाही तर दुसरे कोणते तरी तेल लावून घे, म्हटले तर ती त्याला देखील कबूल झाली नाही.

तिला तेलाचीच किळस वाटू लागली होती. तेलाच्या अभावी तिच्या केसांची कळाच गेली. त्यांचा तकतकीपणा नाहीसा झाला.

"तू कोणाचं काहीच ऐकत नाहीस बाई! थोडी समजूत नको का माणसाला?" आई म्हणाली.

"मला सर्व कळते. पण मी डोक्याला तेल लावून घेणार नाही." केशवती म्हणाली.

"अग, पण तेल लावून घेतले नाहीस तर केस कसे वाढतील?" आईने विचारले.

केशवती एका झाडाला पाण्याऐवजी तेल घालत गेली. ते झाड वाढण्या ऐवजी वाळू लागले.

"पाहिलेस का आतां तरी आई? हे झाड तेलाने वाढण्याऐवजी वाळू लागले [illegible] त्यावर काय बोलणार?

दरबारी राजवैद्य आले. त्यांनी आयुर्वेद शास्त्रातले श्लोक वाचून केस वाढायला तेल किती आवश्यक असते, सांगितले. परंतु केशवतीचे मन पालटवणे त्यांना शक्य झाले नाही.

ही बातमी लवकरच रजतपूरला जाऊन पोंचली. रजतपूर सोनापूर शेजारचेच एक राज्य होते. दोन्ही देशांच्या राजघराण्यात जुना ऋणानुबंध होता. रजतपूरचा युवराज कांचन याच्याशी केशवतीच्या विवाहाच्या गोष्टी ठरून बराच काळ लोटला होता.

कांचन आतां अठरा वर्षांचा तरुण होता. कित्येक विद्येत त्याने प्राविण्य संपादन केले होते. त्याने त्याच्या भावी पत्नीविषयी [illegible] मन पालटता आले तर प्रयत्न करून पहायचे ठरविले आणि सोनापूरच्या महाराजांना तसे कळविले. सोनापूरच्या राजाने त्याला आग्रहपूर्वक यायला विनंती केली.

कांचन येणार हे कळल्यावर केशवतीला फार आनंद झाला. लहानपणापासूनच तो सोनापूरला येत असे. दोघं मिळून खूप खेळत होती व त्यामुळे परस्पर प्रेम वाढत गेले होते. दोघांचे वय वाढत गेले तसतसा मोकळेपणा कमी होत गेला, परंतु मनातले प्रेम मात्र वाढतच गेले.

कांचन ठरल्याप्रमाणे आला. त्याने केशवतीशी केसाला तेल लावायच्या गोष्टी वर निराळ्याच तऱ्हेने बोलायचे ठरविले.

"मेंदू तेजस्वी व्हायला डोक्याला तेल लावणे किती आवश्यक आहे, तुला माहीत नाही का? ते मेंदूचे खाद्यच समज!" तो म्हणाला.

"मला नाही तसे वाटत. पंडित हरि शास्त्री प्रकांड पंडित आहेत. परंतु ते तेल मुळीच लावीत नाहीत." ती म्हणाली.

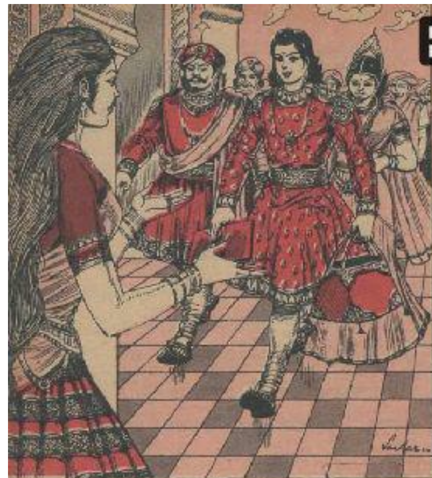
"आतां लावीत नसले म्हणून काय झाले? लहानपणी त्यांनी नक्कीच लावले असले पाहिजे." कांचन म्हणाला.

"म्हणूनच तर ते कोरे पंडितच राहले आहेत!" थोडीदेखील माघार न घेतां केशवती म्हणाली.

"अत्यंत लहान प्राणी असून मुंगी किती हुशार असते? तिला तेलाच्या थेंबाचा

नुसता वास आला की पुरे, तिच्या चारी बाजूला मुंग्यांच्या रांगा लागतात तेल चाटायला." कांचन म्हणाला.

"मी पाहिले आहे पुष्कळदां साखरेसाठी सुद्धां मुंग्या कशा रांगा लावतात त्यादेखील मी खूप पाहिल्या आहेत. म्हणून तू, मी माझ्या डोक्याला साखरेचा पाक लावून घ्यावा म्हणशील का? आणि मग आपल्या बुद्धीला तजेला येईल म्हणतोस का?" केशवतीने जणुकाही त्याचे तोंडच बंद करण्यासाठी तो प्रश्न टाकला.

आतां जास्त वाद घालून काही उपयोग नाही, इंद्रजाल विद्येचा प्रयोग करूनच तिचे मन पालटता आले तर पालटेल असे [illegible] किती गमती व्हायच्या नाही का? आठवते का तुला केशवती?" त्याने तिला विचारले.

"ते दिवस फार गमतीचे आनंदाचे होते बुवा! खेळ, गंमत म्हणजे गंमत! असे होते नाही?" केशवती म्हणाली.

"जाऊ दे, त्या तेलाच्या गोष्टी. एक खेळ खेळू या का?" कांचनने विचारले.

"या वयात? तुला वेडबीड तर नाही लागलं?" केशवतीने विचारलं.

"तू नको खेळूस. मी खेळतो ते पाहशील तरी?" त्याने विचारले.

"हो, पाहीन की! तू मागे करीत होतास ना तशी काही जादू कर की एखादी!" केशवती म्हणाली.

"ठीक! तरमग आज मी तुला अगदी नवीन जादू दाखवितो. परंतु एका अटीवर. ती जादू तुला आवडली तर मी सांगेन ते तू केले पाहिजेस! आहे कबूल?" कांचनने तिला विचारले.

"हो! करीन की!" केशवती म्हणाली.

दुसऱ्या दिवशी कांचन राजा, राणी व सर्व मंत्री सर्वांना बरोबर घेऊन जादूचा प्रयोग करून दाखविण्यासाठी केशवतीच्या महालात आला. त्याने टेबलावर एक भला मोठा पाण्याचा हौद ठेवला. नंतर त्यान एक जाडजूड पुठ्याचा तुकडा घेऊन तो [illegible] दीड इंचाची ठेवली. त्या माशाच्या मधोमध एक भोक व त्याच्या शेजारी एक तुकडा कातरून ठेवला. तो माशाच्या आकृतीचा पुठ्ठा त्याने राजाला, राणीला व केशवतीला पहायला देऊन तो हौदातल्या पाण्यावर तरंगेल अशा तऱ्हेने टाकला व म्हणाला—"केशवती! हे माशाचे खेळणे हाताने स्पर्श केल्याशिवाय त्याच्यावर फुंकर घातल्याशिवाय तू पाण्यावर तरंगत सरकत असलेले दाखवू शकशील काय?"

केशवती जवळ येऊन बराच वेळ त्या माशाकडे पहात राहली व तिला ते जमायचे नाही, म्हणाली.

"मी आतां करणार आहे ते तुला आवडले तर मी सांगेन तसे करायचे तू कबूल केले आहेस, आहे ना लक्षात?" कांचनने विचारले.

"हो, आहे लक्षात. तू आपली काय जादूकर!" केशवती म्हणाली.

कांचनने एक मोठी बाटली वर उचलून तिच्यातल्या द्रवपदार्थाचा एक थेंब माशाच्या भोकात सोडला. मासा आपोआप त्या हौदात इकडेतिकडे तरंगत फिरू लागला. सर्व चकित होऊन ती गंमत पाहू लागले.

केशवतीने आनंदाने स्मित करीत कांचनला विचारले—"बरं तर सांग, मी काय करावे म्हणतोस?"

"या बाटलीतल्या द्रवपदार्थाच्या महिमेनेच मासा तरंगू लागला. तेव्हां मी तुला एवढेच सांगणार आहे की हा अद्भुत द्रव पदार्थ तू आपल्या डोक्याला लावीत जा. ही बाटली रिकामी झाली की मी दुसरी बाटली पाठवून देतो. आहे ना मान्य?" कांचनने विचारले.

"मी तू म्हणालास तसा द्रवपदार्थ लावीत जाईन." लावीत म्हणाली.

राजा, राणी परस्परांकडे पाहून हसू लागली. त्या बाटलीत सुवासिक खोबरेल होते हे त्यांना माहीत होते. त्याच्या एका थेंबाने पुठ्ठयाचा मासा हलू लागला.

यथा राजा तथा प्रजा

फार प्राचीन काळी विक्रमपुरी येथें विक्रमसिंह नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याचे मंत्री हुशार व कर्तबगार होते. त्याच्या राज्यात अखंड शांतता नांदत असे.

एकदा राजा आपल्या राज्यात पर्यटन करीत असतां राज्यातल्या एका कोपऱ्यातल्या गावी गेला. त्या गावात त्याला एक अत्यंत प्राचीत काळातले सोमनाथाचे देवालय दिसले. कित्येक शतकांपूर्वी बांधलेले ते देऊळ पाहून त्या काळात आपल्या राज्याचे सांपत्तिक वैभव फार मोठे असले पाहिजे हे राजाने ओळखले. परंतु आज ते पडके देऊळ झाले आहे हे पाहून राजाला फार वाईट वाटले. त्याने त्या देवलयाचा पुनरुद्धार करण्याचे ठरविले.

त्याने त्या विषयी आपल्या मंत्र्यांचा सल्ला घेतला. एवढा पैसा आपल्या खजिन्यातला खर्च केला तर राज्यकारभाराची इतर कामे होणार नाहीत. देवलयाचा पुनरुद्धार करून भागणार नाही. नित्य नियमित पूजेची, उत्सवादींची व्यवस्था सुद्धां करणे आवश्यक आहे. दर्शनास येणाऱ्या भक्त यात्रेकरूंच्या राहण्या जेवणाची व्यवस्था करायला हवी आणि देवालयाला चांगली ख्याती येऊन प्राप्ती वाढेपर्यंत राज्याच्या खजिन्यातूनच खर्च करावा लागणार, वगैरे गोष्टी सांगितल्या व म्हणाले–"एवढा खर्च करण्याची आपली शक्ती नाही."

"मनांत आल्यानंतर हे काम केले नाही तर पुनरुद्धाराचे काम पुढे केव्हांही व्हायचे नाही. तेव्हां पाहिजे तर त्यासाठी नवीन कर लावा. सामान्य प्रजेवर भार टाकणे बरोबर नाही." राजाने सुचविले.

मंत्र्यांनी राजाच्या सल्ल्याप्रमाणे नवीन कर लावण्याचे ठरवून दवंडी पिटविली.

[illegible] विषयी दवंडी पिटवून जाहीर केल्यावर राजा स्वतः वेष पालटून राज्यभर फिरे आणि प्रजेच्या सुखदुःखाच्या गोष्टी समजून घेऊन काही फेरबदल करावयाचा झाला तर करी. त्याप्रमाणे राजा नवीन कर लावण्यासंबंधी दवंडी पिटवल्यावर काही दिवसांनी वेष पालटून राज्यभर हिंडायला निघाला. दुपारच्या सुमारास एका दुकानासमोरून तो जात असतां त्याला एका दुकानदाराचे एका तरुण गिऱ्हाइकाशी कोणत्यातरी गोष्टीवर चर्चा चालू असल्याचे दिसले. त्या तरुणाच्या बोलण्यावरून राजाला काही गोष्टी कळल्या. तो तरुण एका श्रीमंताकडे नोकरी करीत होता. नवीन कर लागल्यापासून त्या श्रीमंताने त्या तरुणाचा पगार कमी केला होता. मुळातच पगार कमी होता आणि त्यात नवीन कर लागल्यामुळे व्यापाऱ्यांनी किमती वाढविल्यावर घरच्या हिशोबाची तोंड मिळवणी कशी होणार? म्हणून त्या तरुणाला पाहिजे असलेला माल अर्धाच विकत घ्यावा लागला.

राजाने विचार केला होता त्याचा भलताच परिणाम झाला. धनिकांवर व व्यापाऱ्यांवर नवीन कर लावायला तो गेला. परंतु त्याचा परिणाम सामान्य गरीब प्रजेवर पडू लागला होता.

राजाने घरी परत गेल्यावर मंत्र्यांना बोलवून त्यांचा सल्ला घेतला. म्हणाला–

"नवीन कर बंद करा. दवंडी पिटवा त्यासाठी. किमती वाढविल्या तर व्यापाऱ्यांना शिक्षा होईल असे जाहीर करा." त्याने वेष पालटून फिरत असतां त्याला जो अनुभव आला तो सांगितला.

"तरमग देवालयाच्या पुनरुद्धाराचे काम तूर्त बंद करावयाचे का?" मंत्र्यांनी विचारले.

"नाही. काम बंद होता कामा नये. त्यासाठी होणारा सर्व खर्च मी खाजगीतून देणार आहे. राजवाड्यात कित्येक गोष्टींवर व्यर्थ खर्च आपण करतो. तो बंद करा. तो बंद करा. शिकार, करमणुकी वगैरेवर लक्षावधी रुपये खर्च होतात. तो खर्च बंद करा. राजा सामान्य प्रजेसारखा राहू लागला तर देवलयाच्या पुनरुद्धाराला लागणारा खर्च सहजी निघू शकेल. निदान देवळाचे काम पुरे होईपर्यंत तरी हा बदल करणे आवश्यक आहे."

मंत्री ते ऐकून चकितच झाले. म्हणाले–"महाराज! आम्ही देखील मेज-वाचतील तेवढे पैसे देवालयाच्या पुनरुद्धारासाठी देतो. आपण त्याचा स्वीकार करावा."

ते ऐकून राजाला आनंद झाला. मंत्र्यांनी स्वतःच आपला खर्च कमी करून वांचलेले पैसे देवलयाच्या कामासाठी दिले. इतर अधिकाऱ्यांनीदेखील आपला खर्च कमी करून वांचलेले पैसे दिले. ही बातमी राज्यभर पसरली. लोकांनी सोमनाथ पुनरुद्धार फंड गोळा केला. दानपेट्यात खूप पैसे जमा झाले.

ते पाहून व्यापाऱ्यांना व श्रीमंतांना लाज वाटू लागली. देवालयासाठी दान देण्यास ते हुमरी तुमरीने पुढे आले आणि त्यांनी मोठमोठी दाने दिली.

अशातऱ्हेने पुष्कळ पैसा जमा झाला. आतां देवालय पहिल्यापेक्षा चांगले झाले. योजलेल्या सर्व कल्पना साकार झाल्या आणि ते एक उत्तम तीर्थक्षेत्र म्हणून प्रसिद्ध झाले.

पुराण श्रवण

एका गावात एक अट्टलचोर रहात असे. त्याला चार मुलगे होते. मरते वेळी तो मुलांना जवळ बोलावून म्हणाला– "तुम्ही कधी कोणत्याही देवळात पाऊल टाकू नका आणि पुराण तर ऐकूच नका."

एकदां चौघे भाऊ राजवाड्यात चोरी करायला निघाले. वाटेत कोठे पुराण असले कानावर पडू नये यासाठी चौघांनी आपल्या कानात कापसाचे गोळे घालून ठेवले. ते राजावाड्याकडे जात असतां एकाच्या कानातला बोळा खाली पडला. नेमके त्याच वेळी शेजारच्या देवळात पुराण चालू होते. पुराण सांगणारा पुराणातल्या कथेच्या संदर्भात सांगत होता–"देवीदेवता किंवा भुतेखेते या मर्त्यलोकात येतात तेव्हां त्यांची पावले जमिनीला चिकटत नाहीत. अधांत्री राहतात. याशिवाय त्यांची सावली सुद्धा पडत नाही."

ही गोष्ट ज्या मुलाने ऐकली तो दचकला आणि चटकन त्याने कापसाचा बोळा उचलून कानात कोंबला.

नंतर चौघे राजवाड्यात शिरले आणि खजिन्यातले हिरे, माणिक्ये व सोने चांदी जे हाती आले ते घेऊन पसार झाले. त्यांनी आपल्या झोपडीत पोंचल्यावर सर्व धन जमिनीत पुरून ठेवले.

दुसऱ्या दिवशी खजिन्यात चोरी झाल्याची गोष्ट कळली. चोराचा शोध काढण्याचे काम प्रधानाने स्वतःकडे घेतले. त्याने गावाबाहेरच्या एका नारळाच्या बागेतल्या झोपडीत कोणी चौघे जण संशयास्पद तऱ्हेने राहतात असे समजले. त्यांनी चोरी करून चोरीचा माल झोपडीत न ठेवता, अन्यत्र कोठे तरी ठेवला असावा. त्यांना धरून आणले तर त्यांनी चोरी केल्याचा आरोप साबित करण शक्य होणार नाही

श्री ज. ल. पाटील

व चोरीचा मालदेखील हाती लागणार नाही, यासाठी आरोप सिद्ध व्हावा व मालदेखील हाती यावा, अशी काही तरी युक्ती करण्याचे मंत्र्याने ठरविले.

त्याने कालीमातेचा भयंकर वेष धारण केला. हातात तलवार घेऊन रात्री काळोखात त्या नारळाच्या बागेत जाऊन हृदयाचा थरकाप उडेल इतक्या मोठ्याने ओरडला.

तो आवाज ऐकून चारही भाऊ दिवा घेऊन आपल्या झोपडीतून बाहेर आले. तिघां भावांनी कापऱ्या आवाजात विचारले– "माते! तू कोण व कशासाठी आली आहेस?"

कालीमातेच्या वेषात असलेला मंत्री म्हणाला– "मी कालीमाता आहे! खजिन्यातून चोरून आणलेला सर्व माल मुकाट्याने समोर आणून ठेवा! नाही तर तुमची मुंडकी कापून तुमचे रक्त पिईन."

चोरांपैकी तिघे जण ते ऐकून थरथर कापू लागले. परंतु चवथा झोपडीतून एक दांडके आणून म्हणाला–"कोण रे तू, पाडू! त्याच्या आवाजात कडकपणा होता.

ते ऐकून प्रधान घाबरला आणि त्याने तेथून पाय काढला. त्यानंतर तिघां भावांनी चवथ्याला विचारले–"तुला रे कसे कळले की तो तोतया होता?"

"आपण चोरी करायला निघालो तेव्हां नकळत माझ्या कानावर पुराण पडले. त्यात देवादिकांचे चरण जमिनीला स्पर्श करीत नाहीत व त्यांची सावली जमिनीवर पडत नाही असे मी ऐकले. त्यावरून हा देव नसून मनुष्यच आहे, हे मी ओळखले. त्याचे पाय जमिनीवरच होते आणि दिव्याच्या उजेडात त्याची सावली जमिनीवर पडली होती." चवथा म्हणाला.

"अरे, चुकून पुराणश्रवण झाले, त्याचा एवढा फायदा झाला तर मनापासून पुराणश्रवण झाल्यास आपणां सर्वांना किती फायदा होईल, नाही?" तिघे म्हणाले. त्यानंतर ते पुराणप्रवचने ऐकू लागले व हळूहळू त्यांचे मन पालटून त्यांनी चोरीचाधंदा सोडून दिला.

बहिरेपणा फळास आला

एका गावात बहरू नावाचा एक बहिरा मुलगा रहात असे. त्याची आई तो लहान असतानाच मरण पावली. बापाने दुसरे लग्न केले. बहरूला त्याची सावत्र आई प्रेमाने वागवीत नसे. शेतातली सर्व कामे तर त्याला करावीच लागत, त्या बरोबर घरची कामेसुद्धा नोकरासारखी करावी लागत.

मुलाला जे कष्ट करावे लागत ते स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहून ही त्यांचा बाप आपल्या दुसऱ्या बायकोला एका शब्दानेही विचारीत नसे. म्हणून बहरूला तोंड उघडल्याशिवाय सर्व सहन करावे लागे.

एकदा रात्री बहरू गोठ्यात नुकताच लवंडला होता, तेवढ्यात त्याची सावत्र आई एक दांडके घेऊन गोठ्यात पाऊल टाकताना दिसली. अवेळी अशा स्वरूपात सावत्र आईला येताना पाहून ती आपला कपाळमोक्ष करणार या भीतीने बहरू आपली चाहूल दिल्याशिवाय निसटला आणि जवळच्या एका शहरात येऊन पोचला.

त्या गावचा राजा फार भोळा भाबडा होता. त्याच्या मोठ्या राणीच्या मुलाचा वध करण्याच्या प्रयत्नात त्याची धाकटी राणी असल्याचे त्याला एकदां स्वप्न पडले. तो दचकून जागा होऊन पलंगावर बसला.

दुसऱ्याच दिवशी त्याने दरबारी लोकांस त्याला जे स्वप्न पडले होते ते सांगितले. म्हणाला–"काल रात्री मला एक स्वप्न पडले. त्याचा अर्थ सांगणाऱ्याला मी एक हजार मोहरा बक्षिस देईन."

पण कोणी काही उत्तरला नाही. सर्वांना राजाचा भावडेपणा माहीत होता.

कोणी उत्तर देत नाही हे पाहून राजाने प्रधानाला विचारले–"मला पडलेल्या स्वप्नाचा अर्थ सांगू शकणारा कोणी

दरबारात नाही वाटते? तुम्ही दवंडी पिटवून कोणी आहे का विचारून तर पहा!"

ती दवंडी पिटली गेली तेव्हांच नेमका बहरू त्या गावाला गेला होता. त्याने दवंडी पिटली गेल्याचे पाहिले, परंतु ऐकू येत नसल्याने राजाच्या दवंडीचा अर्थ कळला नाही. प्रजेने राजाकडे जाऊन आपली गाऱ्हाणी सांगावी असा त्यादवंडीचा अर्थ असणार असे त्याला वाटले.

तो सरळ राजवाड्याची वाट विचारीत सरळ राजवाड्यात गेला. दारावरच्या पाहरेकऱ्यांनी त्याला अडविले आणि विचारले–"महाराजांना पडलेल्या स्वप्नाचा अर्थ सांगायला आला आहेस का?"

परंतु त्यांनी विचारले ते बहरूला ऐकू आले नाही. तो फक्त अंदाजाने काही तरी समजून फक्त "होय" म्हणाला.

पाहरेकऱ्यांनी त्याला आंत बोलावून नेऊन राजासमोर उभं केले.

राजाने विचारले–"मला पडलेल्या स्वप्नाचा अर्थ सांगतोस का?"

[illegible] बहरू म्हणाला–"महाराज! सावत्र आईचा दुष्टपणा, तिच्या हाती सावत्र मुलांना सहन करावे लागणारे कष्ट, हे नव्याने का सांगायला हवेत? आपणाला माहीत नाही, असे काय आहे? तरी परंतु......" असे तो पुढे काही बोलणार, तितक्यात राजा आनंदाने म्हणाला–"शाबास!" राजाने त्याला एक हजार वराह बक्षिस दिले.

राजाने आपले गाऱ्हाणे ऐकून आपले कष्ट दूर व्हावे म्हणून एक हजार वराह दिल्याबद्दल खूष होऊन बहरू घरी परतला आणि त्याने घडलेले सर्व वृत्त बापाला येऊन, त्याला कळले तसे सांगितले.

ते कळल्यावर त्याच्या सावत्र आईला वाटले की याला राजाचा आशीर्वाद मिळाला आहे. राजाला राग आला तर तो आपल्याला तुरुंगात टाकील किंवा दंड या भीतीने ती बहरूला चांगल्या रीतीने वागवू लागली, व बहरूचे कष्ट त्या दिवसापासून संपले.

महाबली हनुमान

सुग्रीवाला वाटले होते तसा वाली मायावी राक्षसाच्या हाती मेला नव्हता. उलट त्यानेच मायावी राक्षसाला युद्धात ठार केले होते. वालीला परत आलेला पाहून सुग्रीवाने वालीला आदरपूर्वक नमस्कार केला. वालीने सुग्रीवाला आशीर्वाद दिला नाही व त्याच्याकडे क्रुद्ध मुद्रेने पहात उभा राहिला आणि रागाने तोंडाला आले ते सुग्रीवाला बोलला. परंतु सुग्रीवाने त्याचे प्रत्युत्तर दिले नाही व नम्रपणे त्याने आपला राजमुकुट वालीच्या चरणांसमोर ठेवून त्याने त्याच्या पायावर डोके ठेवले व नमस्कार करून म्हणाला.

"दादा! तू शत्रूचा नाश करून परतलास, किती आनंदाची गोष्ट आहे ही. हे मी माझे महद्भाग्य समजतो. मी त्या गुहेच्या तोंडाशी बराच वेळ वाट पाहिली. परंतु गुहेतून बाहेर जेव्हां रक्तप्रवाह वहात बाहेर आला तेव्हां माझ्या हृदयाला धक्काच बसला. मला भीती वाटली की तो राक्षस बाहेर येऊन मला ठार करील. म्हणून मी त्या गुहेच्या तोंडावर एक शिळा सरकवून ठेवली आणि परतलो. मला राज्यांकांक्षा मुळींच नव्हती व राज्याभिषेकाची पण मला इच्छा नव्हती. नागरिकांनी व मंत्र्यांनी राजाची गादी रिकामी असतां कामा नये असा हट्ट धरला व माझा राज्याभिषेक केला. आतां यापुढे तूच राजा आहेस. मी युवराज राहीन. माझ्याविषयी दुसरी

काहो व्यर्थ गैर समजूत करून घेऊ नकोस."

परंतु वालीनें सुग्रीवाने सांगितले ते खरे मानले नाही. त्याने सर्वांना बोलावून त्यांच्या समक्ष सुग्रीवाची निंदा केली. म्हणाला–"हा व मी मायावीचा पाठलाग करीत गेलो. तो एका भयंकर गुहेत शिरला. त्याला ठार केल्याशिवाय किष्किंधेला परतणार नाही, अशी मी प्रतिज्ञा केली होती. मी होऊन या सुग्रीवाला गुहेत न यायला सांगितले होते. मी एकटाच त्या राक्षसाला ठार करायला आत गेलो होतों. परंतु तो मला सहजी सांपडला नाही. तरी मी त्याला हुडकून काढला व ठार करून [illegible] होते. याने एक मोठी शिळा गुहेच्या तोंडावर लावून ठेवली होती. मी 'सुग्रीवा' म्हणून बराच वेळ हाका मारीत राहलो. परंतु या दुष्टाने राज्यभोगाच्या मोहाला बळी पडून गुहेचे तोंड बंद करून ठेवले होते. मी बाहेर येऊच नये असा त्याचा हेतू होता. परंतु मी त्या दगडाचा चक्काचूर करून बाहेर आलो."

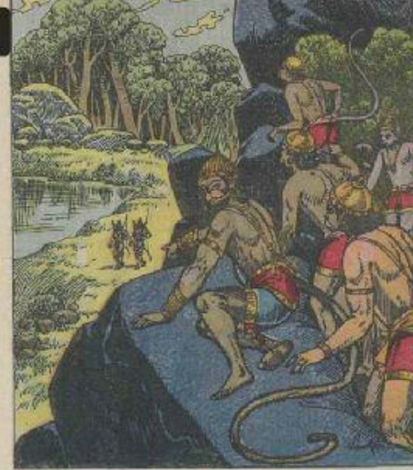
असे सांगून वालीने सुग्रीवाला अपमानीत करून अंगावरच्या कपड्यानिशी घराबाहेर काढले. त्याने सुग्रीवाची बायको तारा हिच्याशी बळजबरीने विवाह करून घेतला. बायकोला घालवून व अपमानित होऊन, सुग्रीव वालीच्या भीतीने ऋष्यमूक पर्वतावर येऊन राहू लागला. त्या वनवासात सुग्रीवा-बरोबर हनुमान, जाबुवंत, मैंद, द्विविद असे चार वानर वीर मंत्री म्हणून राहू लागले.

ऋष्यमूक पर्वतावर सुग्रीवाबरोबर रहात असतानाच हनुमंत व रामचंद्र यांचा परस्पर परिचय झाला, तो असा–

सुग्रीवाने ऋष्यमूक पर्वतावर रहात असतां पंपा सरोवराच्या परिसरात दोघां तरुणांना पाहिले. ते मानव होते व त्यांच्या हातात धनुर्बाण होते. दिसायला ते अत्यंत सुंदर होते. परंतु त्यांना पाहून सुग्रीवाला भीती वाटली. वालीनेच त्यांना आपले पारिपत्य करण्यासाठी पाठविले असावे, असा संशय देखील त्याच्या मनांत आला. वालीला एक शाप होता. त्यामुळे त्याला ऋष्यमूक पर्वतावर जाणे शक्य नव्हते. म्हणून त्याने कोणाला तरी आपल्याला ठार करण्यासाठी पाठविले असणार, असा वालीच्या मनांत संशय होता. कोठेतरी पळून जाण्याच्या विचारात तो होता, पण कोठे जावे त्याला कळत नव्हते.

तेव्हां हनुमान सुग्रीवाला म्हणाला–"वाली इकडे येणेच शक्य नाही. तो जवळपास कोठे असेल असे वाटतही नाही. मग भीती कां?"

"वाली आला आहे असे मी नव्हते म्हटले. त्या दोघां मानव शरीरधारी तरुणांकडे पहा. त्यांच्याजवळ धनुर्बाण व तलवारी आहेत. त्यांना फक्त पाहिले तरी कोणी भयभीत होईल. वालीने त्यांना माझ्या विरुद्ध पाठविले असावे, अशी शंका वाटते आहे, मला. कोणी राजा असला की त्याला मदत करणारे चार चोघे असतातच नाही का? ते दोघे हेर नसतील कशावरून? आपण बेफिकीर राहून चालणार नाही; नाहीतर मरण निश्चतच नशिबी येणार! शत्रुनाश करण्यासाठी राजाला अनेक उपाय व युक्त्या कराव्या लागतात. त्यात वाली फार हुशार आहे. तेव्हां हनुमंता! तू जाऊन

त्यांच्याशी बोलताना त्याच्या हृदयात प्रवेश करून ते कोण व कशासाठी आले आहेत, काढून घे. त्यांना अरण्यात शस्त्रास्त्रे घेऊन येण्याचे कारण काय बरे असेल? त्यांच्या मनांत माझ्या विषयीं द्वेष असेल तर तो नाहीसा करून सद्भाव उत्पन्न होईल असे कर." सुग्रीव हनुमानाला म्हणाला.

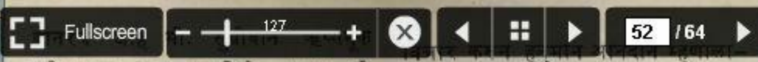
"बरं, मी तसेच करतो!" असे सांगून हनुमान रामलक्ष्मण फिरत होते त्या जागी आला. जाण्यापूर्वी त्याने आपले वानररूप सोडून एका ब्रह्मचाऱ्याचे रूप धारण केले होते. तो रामलक्ष्मणांजवळ जाऊन अगदी नम्रपणे म्हणाला–"प्रणाम! आपणां दोघांना पाहिले तर आपण कोणी राजर्षी, देवर्षी

किंवा तपस्वी आहांत असे वाटते. या पंपा तीरी आपलं आगमन कसं काय झालं? आपण कोण? आपणांस पाहून वनपशू घाबरल्यासारखे झाले आहेत. आपले वृषभस्कंध आणि हत्तीच्या सोंडेसारखे लांब हात पाहून आपण कोणत्यातरी राजघराण्यातले असाल असा भास होतो."

रामलक्ष्मण काहीच बोलले नाहीत.

पुन्हा हनुमान पुढे बोलू लागला– "सुग्रीव नावाचा एक अति बलिष्ठ वानर राजा थोर व धर्मात्मा आहे. तो त्याच्या मोठ्या भावाने त्याला राज्याबाहेर हाकलून दिल्यामुळे दुःखी मनाने जवळ राहतो आहे. त्याचा मी मंत्री. हनुमंत माझे नाव आहे.

पर्वतावरून मला पाठविले, म्हणून मी ब्रह्मचारीरूप घेऊन आपणांकडे आलो आहे. मी जल स्थल कोठे ही जाऊ शकतो. सुग्रीवाने आपणाबरोबर मैत्री करून घेण्याची इच्छा दर्शविली आहे.

ते ऐकून रामाला आनंद झाला. सीतेला रावण घेऊन गेला आहे, तिचा शोध काढून तिला परत आणायला सुग्रीवाची मदत मिळेल हे कबंधाने रामाला सांगितले होते, हे त्याला आठवले.

तेव्हां राम लक्ष्मणाला म्हणाला–"आपण शोधीत निघालो होतो त्या सुग्रीवानेच आपल्या शोधार्थ आपल्या मंत्र्याला पाठविले आहे. याच्या तोंडावर कोठे छल कपट दिसत नाही. तू याच्याशी बोलतोस का?"

लक्ष्मण हनुमंताला म्हणाला–"सुग्रीवाच्या सद्गुणांविषयी आम्ही यापूर्वीच ऐकले आहे. त्याच्याच शोधार्थ आम्ही निघालो होते. तू सुचविल्याप्रमाणे त्याच्याशी मैत्री करण्याच्या हेतूनेच आम्ही येथवर आलो."

रामाला कोणत्यातरी कामासाठी सुग्रीवाच्या मदतीची गरज दिसते आहे. तेव्हां सुग्रीवाला त्याचे राज्य परत मिळवून देण्यास राम नक्कीच मदत करील असा

"परंतु आपण या भयंकर दंडकारण्यात कशासाठी आलांत, हे नाही कळले?"

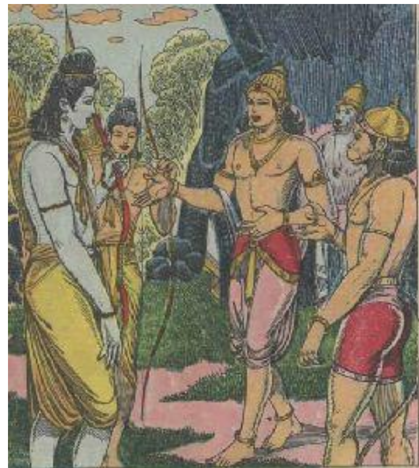
रामाने लक्ष्मणाला आपला सर्व वृत्तांत सांगायला सांगितले. तेव्हां लक्ष्मण म्हणाला–"हे माझे थोरले बंधु दशरथ महाराजांचे सर्वांत मोठे चिरंजीव रामचंद्र आहेत. यांचा राज्याभिषेक होणार होता. परंतु पितृआज्ञा भंग करणे यांना शक्य नव्हते. म्हणून सिंहासनाचा मोह सोडून यांनी वनवास घेण्याचे मान्य केले. आमच्या बरोबर यांची पतिव्रता पत्नी सीतादेखील वनवास करण्यास निघाली. मी यांचा धाकटा भाऊ लक्ष्मण. रामचंद्राच्या थोर गुणांकडे पाहून मी यांची सेवा करणेच आपल्या आयुष्याचे ध्येय ठरविले आहे. म्हणून मी दोघांच्या बरोबर आलो आम्ही दोघे इतरत्र गेलों असतां यांच्या पतिव्रता स्त्रीला कोणीतरी राक्षस उचलून घेऊन गेला. त्या राक्षसाचा शोध सुग्रीवाच्या मदतीने लागू शकेल, असे आम्हांला आणखी एका राक्षसाकडून कळले. तू विचारलेसच म्हणून कोणताही आड पडदा न ठेवतां सर्व सांगितले. त्याला शरण देण्याची शक्ति असणारा हा महापुरुष राम आज सुग्रीवाला शरण मागीत आहे. तो देऊ शकेल असे आम्हांला वाटते."

ते ऐकून हनुमान म्हणाला–"आमचे महाराज सुग्रीवच आपल्याकडे शरण मागायला धावत येण्यासारखी आज त्यांची परिस्थिती आहे. त्यांचे राज्य व पत्नी त्यांचा मोठा भाऊ वाली याने अपहरण केले आहे. तरी या स्थितीतही तो सीतेच्या शोधासाठी नक्कीच आपणांला मदत करू शकेल." नंतर हनुमान दोघांना सुग्रीवाजवळ बोलावून घेऊन गेला.

लक्ष्मण रामाला म्हणाला–"याच्या मदतीने नक्कीच आपणांस आपल्या कार्यात यशप्राप्ती होईल."

हनुमानाने आपले ब्रह्मचारी रूप सोडून वानररूप धारण केले आणि रामलक्ष्मणांना

आपल्या खांद्यांवर बसवून ऋष्यमूक पर्वता-वर आणले. परंतु सुग्रीव तेथे नव्हता. शेजारच्या मलय पर्वतात जाऊन लपून बसला होता.

हनुमान मलय पर्वतावर जाऊन सुग्री-वाला म्हणाला–"ज्यांच्या शोधार्थ तू मला पाठविले होतेस ते रामलक्ष्मण इक्ष्वाकु वंशीय दशरथ महाराजांचे पुत्र आहेत. रामाने पितृआज्ञेच्या पालनार्थ वनवास ग्रहण केला आहे. त्याच्या पत्नीला कोणी तरी राक्षस धरून घेऊन गेला आहे. म्हणून तो राम तुझ्याकडे शरण मागायला आला आहे. रामलक्ष्मण दोघे बंधू तुझ्याशी मैत्री करण्याच्या हेतूने आले आहेत.

करून घे."

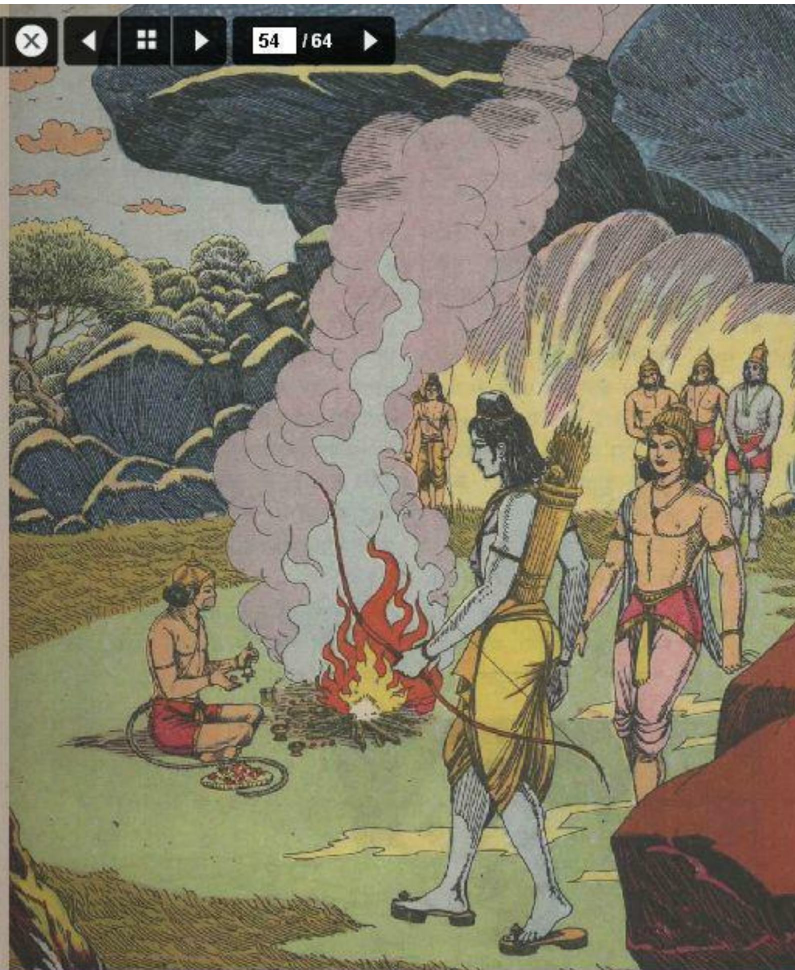
सुग्रीवाला फार आनंद झाला. त्याने एका सुंदर मानव तरुणाचे रूप धारण केले आणि रामलक्ष्मणाला भेटून म्हणाला–"आपणां दोघांविषयीं हनुमंताने मला सर्व काही सांगितले आहे. रामचंद्रा! तू मान-वांचा राजा असूनही माझ्यासारख्या एका सामान्य वानरासमोर मैत्रीचा हात पुढे केला आहेस. यात मी आपला गौरव मानतो."

त्यानंतर सुग्रीवाने हात पुढे केल्याबरोबर रामाने त्याचा हात हातांत घेऊन मैत्री दृढ झाल्याचे दर्शविले. दोघे परस्परांना प्रेमाने भेटले.

हनुमानाने अरणी वृक्षाच्या सहाय्याने अग्नि पेटवून त्याची पूजा केली. राम व सुग्रीव दोघांनी त्या अग्नीला प्रदक्षिणा घालून व त्याला साक्षी ठेवून परस्पर मैत्रीची प्रतिज्ञा केली.

राम सुग्रीवाला म्हणाला–"सुग्रीवा, यापुढे तुझे दुःख ते माझे व माझे ते तुझे. आपण दोघे परस्परांच्या सुखदुःखाचे वांटे-करी झालो."

त्यानंतर दोघे एका झाडाच्या जाडजूड फांदीवर बसले. लक्ष्मणाने एका चंदन वृक्षाची फांदी तोडली.

नंतर सुग्रीवाने त्याचे वालीशी भांडण कसे झाले थोडक्यात वर्णन करून सांगितले व म्हणाला–"त्याच्या भीतीने मला येथे येऊन रहावे लागत आहे. माझी ही भीती कायमची जाईल असे काही तर कर."

राम स्मित करून म्हणाला–"मैत्रीचे प्रत्यक्ष फळ तुला लवकरच दिसेल. तुझ्या पत्नीचे अपहरण करणाऱ्या वालीचा वध मी करतो."

सुग्रीव म्हणाला–"रामा! तुझ्या कृपेने मला माझे राज्य व पत्नी परत मिळाली पाहिजे, वालीचा वध तू कर. मी सीतेचा शोध करून तिला आणून पोचवतो. ती स्वर्गात असो की पाताळात, तिला आणून देण्याची जबाबदारी माझी. मला आतां एक गोष्ट आठवते आहे–मी पाहिली ती सीताच असावी. तिने मला व माझ्या-बरोबर चौघे वानर बसले होते त्यांना पाहून आमच्या समोर तिच्या आभूषणांचे एक गाठोडे टाकले. ते मी संभाळून ठेवले ओळखता येतात का?"

राम स्वतःला आवरू शकला नाही व म्हणाला–"मित्रा! लवकर दाखव ते दागिने!" सुग्रीवाने गुहेतून सीतेने आपल्या पदराचा एक तुकडा फाडून त्यात बांधलेले तिचे दागिने आणून दाखविले.

ते पाहतांच राम "हा सीते!" असे म्हणत दुःखावेगाने स्वतःला आवरू न शकल्याने लक्ष्मणाला म्हणाला–"लक्ष्मणा! तिला राक्षस उचलून घेऊन जात असतां सीतेने फार काळजीपूर्वक ओळख पटावी यासाठी हे टाकले असावेत."

लक्ष्मण म्हणाला–"तिच्या अंगाखांद्या-वरचे दागिने मी ओळखू शकणार नाही. परंतु वहिनींच्या चरणी नमस्कार करतांना पाहिलेली जोडवी मी नक्कीच ओळखू शकेन."

रामाने सुग्रीवाला विचारले–"त्या वेळी तो राक्षस सीतेला कोणत्या दिशेने घेऊन गेला?"

अमरवाणी

व्यसने वार्थकृच्छ्रे वा,
भये वा जीवितांतके,
विमृशन्वै स्वया बुद्धया
धृतिमा न्ना वसीदति ॥ ॥ १ ॥

[दुःखात, धनहानी झाल्यास किंवा जिवावरचे संकट ओढवल्यास धैर्यशाली लोक शांतपणे साधकबाधक गोष्टीचा विचार करतात. घाबरून जात नाहीत.]

बालिशस्तु नरो नित्यं
वैक्लब्यं योनुवर्तते,
स मज्जत्यवश श्शोके
भाराक्रान्तेव नौ जले ॥ ॥ २ ॥

[कमी समजूत असलेला व दीन स्वभावाचा माणूस वजन जास्त झाल्याने जशी नाव पाण्यात बुडते तसा (या संसार सागरात) बुडतो.

ये शोक मनुवर्तन्ते
न तेषां विद्यते सुखम्,
तेजश्च क्षियते तेषाम्,
न त्वं शोचितु मर्हसि ॥ ॥ ३ ॥

[सदा न कदा दुःख करीत बसणाऱ्याला सुख कधीच मिळत नाही. त्याचे तेज क्षीण होते म्हणून तू दुःखी होता कामा नये.]

–वाल्मीकि